

ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ І ПЛАНУВАННЯ ОБОРОТНИХ КОШТІВ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

В. М. Кошель

Для забезпечення безперервного розвитку народного господарства високими темпами важливе значення має промисловість — провідна галузь матеріального виробництва. Тому на всіх етапах соціалістичного будівництва партія і уряд приділяли і приділяють їй першорядну увагу. Відповідно до Директив XXIII з'їзду КПРС обсяг промислового виробництва в поточній п'ятирічці збільшиться на 45—50%.

Успішне виконання цього завдання багато в чому залежить від найбільш раціонального використання промисловими підприємствами своїх виробничих фондів, в тому числі оборотних фондів, вартісне вираження яких являють собою оборотні кошти.

Оборотні кошти в умовах соціалістичної економіки виступають як економічна категорія, основою якої є суспільна власність на засоби виробництва.

Наділення підприємств оборотними коштами нерозривно пов'язане із впровадженням у практику соціалістичного будівництва господарського розрахунку як методу планового керівництва виробництвом, основаного на суспільній власності.

Наділення підприємств власними оборотними коштами і встановлення принципів їх організації було здійснене відповідно до постанови Ради праці і оборони від 23 липня 1931 р. «Про оборотні кошти державних об'єднань, трестів та інших господарських організацій». Оборотні кошти виділялись державою для кожного підприємства у розмірах, які покривали б його потреби у мінімальних запасах сировини, основних і допоміжних матеріалах, паливі, напівфабрикатах, незавершеному виробництві, готовій продукції та інших цінностях.

Мінімальні запаси почали плануватися на основі норм витрат матеріальних цінностей, а кошти, що виділялись планом для їх створення, дістали назву нормативів власних оборотних коштів.

На практиці фактичні запаси часто відхиляються від планових. При наявності наднормативних запасів на підприємстві виникає потреба в додаткових грошових коштах, яка покривається кредитом Держбанку.

Кредити надаються в тимчасове користування і після перероблювання прокредитованих цінностей мають бути повернені. За допомогою кредиту держава регулює загальну потребу підприємств в оборотних коштах. Таким чином, оборотні кошти діляться на власні й позикові. Одним з головних джерел кредиту є тимчасово вільні кошти підприємств і організацій, які знаходяться на господарському розрахунку у зв'язку з тим, що надходження коштів і використання їх у часі не збігається.

Із зростанням обсягу виробництва збільшуються абсолютні суми і тимчасово вільні кошти, які Радянська держава за допомогою механізму кредитних відносин втягує в господарський обіг. Тому загальною тенденцією є підвищення питомої ваги кредиту у формуванні оборотних коштів і відповідне зниження питомої ваги власних коштів. Це підтверджують дані табл. 1.

Таблиця 1

Структура джерел оборотних коштів у промисловості СРСР
(у процентах на початок року)

Джерела	1950 р.	1958 р.	1965 р.
Власні і прирівнювані до них кошти	50,9	47,4	46,7
Кредити банку	33,1	38,6	41,1
Кредитори	14,4	11,5	9,8
Інші джерела	1,6	2,5	2,4

Держбанк надає короткострокові кредити на потреби, що виникають у зв'язку з нагромадженням сезонних запасів сировини, матеріалів, палива і тимчасовим підвищенням вкладень у незавершене виробництво, нагромадженням готових виробів, під товари в путі і на інші потреби, що витікають з ходу виробництва і обігу товарів.

Позикові кошти надаються підприємствам на означений строк і на таких умовах: вони повинні мати планово-цільовий характер і забезпечуватися товарно-матеріальними цінностями.

Закріплення за підприємствами планової величини власних оборотних коштів, а також надання їм у плановому порядку необхідних сум позикових коштів сприяють зміцненню господарського розрахунку, підвищенню рентабельності виробництва, що має велике значення для зростання соціалістичних нагромаджень і створення матеріально-технічної бази комунізму в нашій країні.

Важливим заходом, спрямованим на зміцнення госпрозрахунку і більш ефективне використання оборотних коштів, була постанова Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС від 21 серпня 1954 р. «Про роль і завдання Державного банку СРСР», яка мала велике значення для підвищення ефективності використання власних оборотних коштів.

За цією постановою, до підприємств, що мають збитки і не зберігають власних оборотних коштів, почали застосовувати особливий режим кредитування і розрахунків з підвищеними вимогами. Підприємствам, які зберігають виділені їм оборотні кошти і виконують інші планові показники, але відчують тимчасові фінансові труднощі, Держбанк надає переваги при кредитуванні і розрахунках — позики на тимчасові потреби строком до 90 днів, на виплату заробітної плати без гарантії вищестоящих організацій.

Таким чином, оборотні кошти промислових підприємств складаються з власних і позикових.

У зв'язку з постійним розширенням обсягу виробництва виникає потреба у зростанні коштів в обігу підприємств. Це зростання щорічно затверджувалося народногосподарськими планами, але тут були серйозні недоліки. Вони полягали в тому, що через відсутність науково обґрунтованої методики розрахунку приросту норматива власних оборотних коштів їх зростання обчислювалося дослідно-статистичним методом. Як наслідок, в одних господарствах утворювалися надмірні кошти в обігу і, отже, нагромаджувалися надпланові запаси, а в інших — кош-

тів не вистачало і вони не могли забезпечити нормальну роботу. Від планування оборотних коштів підприємства були усунені. Його здійснювали вищестоящі організації. Так, за станом на початок 1961 року підприємства союзного і республіканського підпорядкування мали надпланових запасів товарно-матеріальних цінностей на 1351,5 млн. крб. при одночасному незаповнюванні нормативів інших підприємств на суму 726,4 млн. крб. У зв'язку з цим Рада Міністрів СРСР 30 січня 1962 року прийняла спеціальну постанову «Про поліпшення нормування оборотних коштів державних підприємств і організацій». У ній зазначалося, що існуюча практика нормування оборотних коштів не повністю відповідає сучасним умовам господарювання. Іноді діючі нормативи власних оборотних коштів не враховують змін у розвитку техніки і технології, в організації виробництва, транспортування товарно-матеріальних цінностей і вдосконаленні розрахунків. На практиці підприємства були усунені від нормування оборотних коштів, а це здійснювали їх вищестоящі організації, які не завжди в деталях знали умови виробництва і реалізації продукції на підприємствах, а тому при доведенні до підприємств нормативів оборотних коштів не завжди забезпечувалась ув'язка з плановими нормами витрат і запасів матеріальних цінностей. Тому однорідні підприємства діяли за різними нормативами власних оборотних коштів, що створювало нерівні умови господарської діяльності і порушувало принципи господарського розрахунку.

У зв'язку з зазначеними недоліками Рада Міністрів своєю постановою від 30 січня 1962 р. запропонувала, щоб розрахунок нормативів власних оборотних коштів провадили самі підприємства з далшим затвердженням вищестоящою організацією.

Науково обгрунтовані нормативи мали бути розраховані підприємствами до 1 січня 1963 р. Ці нормативи повинні сприяти найраціональнішому і найефективнішому використанню матеріальних і фінансових ресурсів, прискоренню обігу оборотних коштів, здійсненню безперервного процесу виробництва, реалізації продукції й проведенню у встановлені строки розрахунку за придбані матеріальні цінності.

Незважаючи на те, що після означеного строку минуло вже кілька років, перегляд нормативів власних оборотних коштів на науковій основі ще не завершено. У Харкові цю роботу закінчили лише підприємства хімічної промисловості, а інші — ще на стадії підготовки розрахунків.

При перегляді нормативів у період до вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС підприємства намагалися збільшити суми власних оборотних коштів проти раніше їм виділених, що скорочує наднормативні запаси, а значить, і потреби у кредитах банку. Наприклад, Харківській парфюмерній фабриці за станом на 1 січня 1963 р. було затверджено норматив власних оборотних коштів під сировину, основні матеріали і куповані напівфабрикати у сумі 3416 тис. крб., а фактичні запаси цих цінностей складали 6234,5 тис. крб., тобто наднормативні запаси становили 2818 тис. крб., на створення яких було одержано кредит 2650 тис. крб. Новий норматив по цих цінностях був самостійно визначений фабрикою у розмірі 6447 тис. крб., тобто повністю покривав усі запаси — 6234,6 тис. крб. Якби цей норматив було затверджено, то потреба у кредиті відпала б, а значить, і контроль за діяльністю даного підприємства був би слабкіший, ніж при широко розвинутих кредитних відносинах. Те ж саме спостерігається і на інших підприємствах.

Цей приклад показує, що величина кредиту залежить від рівня нормативів. Закономірність тут така: у тих галузях, де наднормативні запаси є об'єктом кредитування, чим менший норматив власних коштів, тим більше треба втягувати в обіг позикових коштів. І навпаки, при зро-

станні нормативів потреба в банківських кредитах зменшується. Тому держава зацікавлена, щоб планування оборотних коштів мало науковий характер, а величина норматива відображала мінімальну потребу в оборотних коштах. Планові ж нормативні запаси товарно-матеріальних цінностей повинні бути об'єктом банківського кредитування.

Тепер одним з першорядних завдань промислових підприємств є завершення роботи по перегляду нормативів власних оборотних коштів. Важливість цієї роботи зумовлена тим, що в нових умовах планування та економічного стимулювання введена плата за основні виробничі фонди і оборотні кошти, тому завищення нормативів власних оборотних коштів не буде для підприємства вигідним, бо зменшить прибуток, який є джерелом створення заохочувальних фондів.

Справа у тому, що за прокредитовані цінності плата за фонди збиратися не буде, а проценти по позиках під планові наднормативні запаси товарно-матеріальних цінностей значно нижчі від плати за фонди. Так, 1966 року плата за фонди встановлена у розмірі 6% вартості основних виробничих фондів і оборотних коштів, а за кредити під наднормативні сезонні запаси — 2% річних. Тому чим менший норматив власних оборотних коштів, тим відрахування в бюджет від прибутку у вигляді плати за фонди будуть менші. А це створює великі можливості для створення фондів матеріального заохочення.

З другого боку, наявність завищених нормативів власних оборотних коштів знижуватиме рентабельність використання фондів. У нових умовах, крім рентабельності виробництва, яка визначається як відношення прибутку і повної собівартості продукції, підприємства будуть планувати рентабельність використання фондів у вигляді відношення прибутку до суми основних виробничих фондів і оборотних коштів, зрозуміло, що чим більша абсолютна сума нормативів власних оборотних коштів, тим нижчий рівень рентабельності і навпаки.

Залежно від рівня рентабельності встановлюються також нормативи відрахувань у фонд матеріального заохочення, соціально-культурних заходів і розвитку виробництва.

Нормативи відрахувань вказані фонди на 1966 р. по Харківському турбінному заводу ім. С. М. Кірова, який з 1 січня 1966 р. переведено

Таблиця 2

ФОНДИ

Матеріальне заохочення			Соціально-культурні заходи і житлове будівництво			Розвиток виробництва		
Нормативи відрахувань у % до фонду заробітної плати виробничого персоналу			Нормативи відрахувань у % до фонду заробітної плати всього персоналу			Нормативи відрахувань у % до середньорічної вартості виробничих основних фондів		
за кожний % зростання реалізації	за кожний % перевиконання плану реалізації	за кожний % рентабельності, передбачений у плані	за кожний % зростання реалізації	за кожний % перевиконання плану реалізації	за кожний % рентабельності, передбачений у плані	за кожний % зростання реалізації	за кожний % перевиконання плану реалізації	за кожний % рентабельності, передбачений у плані
0,716	0,501	1,216	0,129	0,09	0,219	0,006	0,004	0,009

на нову систему планування та економічного стимулювання, наведено в табл. 2.

Щоб підвищити рентабельність використання фондів, підприємства, переведені на нові умови роботи, вживають усіх заходів до скорочення надпланових запасів товарно-матеріальних цінностей, тобто до зменшення плати в бюджет за користування оборотними коштами, а також до збільшення рентабельності фондів. Так, норматив по сировині, основних матеріальних і купованих напівфабрикатах на Турбінному заводі на початок четвертого кварталу 1965 року становив 3600 тис. крб., а фактичні їх запаси — 4380,7 млн. крб., тобто наднормативні залишки дорівнювали 780,7 тис. крб.

У період підготовки до переходу на нову систему планування та економічного стимулювання колектив заводу багато зробив для поліпшення своєї економіки. Зокрема, за станом на 1 січня 1966 р. при нормативі сировини, основних матеріалів і купованих напівфабрикатів 3730 тис. крб. фактичні їх запаси становили 3731,7 тис. крб., тобто надпланові запаси були ліквідовані і стали не потрібні додаткові відрахування від прибутків у бюджет у вигляді плати за оборотні кошти. Це також сприятливо впливає на рівень рентабельності. На 1966 рік рентабельність фондів була встановлена заводом у розмірі 10,3%, а це означає, що на кожний карбованець основних виробничих фондів і оборотних коштів Турбінний завод повинен одержати прибуток у розмірі 10,3 коп. Така рентабельність мала забезпечити одержання прибутку, який був би достатнім для відрахувань у бюджет, створення заохочувальних фондів і покриття інших витрат.

Для планового соціалістичного господарства характерне продуктивне використання коштів — розміщення більшої їх частини у сфері виробництва і меншої — у сфері обігу. Так, 1966 року сума оборотних коштів у сфері виробництва становила 64,9%, а у сфері обігу — 35,1%. Зараз промислові підприємства готуються до переходу на нові умови планування та економічного стимулювання відповідно до економічної реформи, принципи і завдання якої сформульовані у рішеннях вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Однією з основних умов переходу є повне зберігання в обігу власних оборотних коштів, завдяки чому підприємства стануть платоспроможними.

За станом на 1 січня 1966 р., наприклад, на Турбінному заводі норматив власних оборотних коштів складав 16 873 тис. крб., а фактична їх наявність 16 866,7 тис. крб., тобто завод майже повністю мав у своєму обігу виділені йому оборотні кошти. На заводі «Світло шахтаря», який переведено на нові умови роботи з 1 квітня 1966 р., норматив власних оборотних коштів на цю дату становив 6932 тис. крб., а фактична їх наявність 9007,0 тис. крб., отже, надлишки дорівнювали 65 тис. крб.

У нових умовах планування та економічного стимулювання змінюється порядок затвердження оборотних коштів. Раднаргоспи затверджували нормативи власних оборотних коштів підпорядкованим підприємствам в загальній сумі, а також по таких елементах, як виробничі запаси, незавершене виробництво і готові вироби. Це, відомо, обмежувало їх діяльність і створювало фінансові труднощі. Були випадки, коли по одних елементах нормативи залишалися незаповненими, а для збільшення інших не вистачало коштів. Підприємства не могли самостійно вирішувати питання про раціональне розміщення оборотних коштів. Тепер міністерства затверджуватимуть підприємствам величину оборотних коштів лише у загальній сумі, а право їх розподілу по окремих елементах надано самим підприємствам — адже їм видніше, як краще використовувати свої грошові кошти.

Підвищується відповідальність підприємств за збереження оборотних коштів. Якщо власних оборотних коштів не вистачає через збитки, іммобілізацію коштів у капітальні витрати і з інших причин, то поповнити їх можна з бюджетних асигнувань, і тому підприємства не дуже турбуються про збереження коштів в обігу.

Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 4 жовтня 1965 р. «Про вдосконалення планування і посилення економічного стимулювання промислового виробництва» передбачено, що в нових умовах роботи підприємства, які не виконали плану прибутку з власної провини і не зберегли власних оборотних коштів, зобов'язані відшкодувати недостачу шляхом проведення організаційно-технічних заходів, які б забезпечили одержання надпланового прибутку в наступні періоди, а в окремих випадках також на рахунок тимчасового (до 2 років) зниження відрахувань від прибутків у фонд підприємства в розмірі до 30%. У зв'язку з цим відшкодування нестачі власних оборотних коштів, яка виникатиме з вини самих підприємств, за рахунок бюджетних асигнувань буде припинене.

Держбанку дозволено надавати підприємствам кредити строком до 2 років на тимчасове поповнення нестачі власних оборотних коштів під їх зобов'язання про здійснення конкретних заходів, які мають забезпечити в цей період поповнення допущеної нестачі. На ці кредити встановлено підвищені проценти — на рівні платності за фонди плюс 1, тобто в 1966 р. 7% річних. Все це вимагає від підприємств більшої уваги до економічних питань і, зокрема, виконання планів прибутку і рентабельності.

Підвищення ефективності використання власних і позикових оборотних коштів промисловими підприємствами має важливе значення для успішного розв'язання завдань, поставлених XXIII з'їздом КПРС по створенню матеріально-технічної бази комунізму в нашій країні.

РОЛЬ КРЕДИТУ В ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЧИХ ФОНДІВ

Д. Ф. Глізь

У Директивах XXIII з'їзду КПРС вказано, що головне економічне завдання п'ятирічки полягає в тому, щоб на основі всебічного використання досягнень науки і техніки, індустріального розвитку всього суспільного виробництва, підвищення його ефективності і продуктивності праці забезпечити далі значне зростання промисловості, високі сталі темпи розвитку сільського господарства і завдяки цьому добитись істотного підйому рівня життя народу, більш повного задоволення матеріальних і культурних потреб усіх радянських людей.

Виконання цього завдання значною мірою залежить від раціонального, найефективнішого використання соціалістичними підприємствами основних виробничих фондів і оборотних коштів.

Основні фонди народного господарства СРСР на початок 1965 року обчислювалися в сумі 471 млрд. крб., в тому числі основні виробничі фонди — 278 млрд. крб.¹

Оборотні кошти державних і кооперативних підприємств, виключаючи колгоспи, дорівнювали 130 245 млн. крб.²

Розміщуються і використовуються ці кошти у різних галузях народного господарства. Провідну роль серед них відіграє промисловість, де на початку 1965 року основні виробничі фонди обчислювались у сумі 137 млрд. крб., або 49,28% від загальної їх суми, а оборотні кошти — 49 762 млн. крб. (38,2%), що значно вище в порівнянні з іншими галузями господарства.

Основні виробничі фонди і оборотні кошти соціалістичних підприємств призначені здійснювати розширене соціалістичне відтворення, щоб систематично збільшувати сукупний суспільний продукт, національне багатство нашої країни і підвищувати матеріальний і культурний рівень життя радянського народу.

Збільшення розміру сукупного суспільного продукту і його складової частини — національного доходу як заново створеної вартості — залежить не тільки від збільшення виробничих фондів, а й від раціонального, ефективного використання їх.

Завдяки перевазі соціалістичної системи господарства над капіталістичною тільки за семирічку (1959—1965 рр.) основні виробничі фонди нашої країни зросли у 1,9 раза. Національний дохід, використаний на нагромадження і споживання, в 1965 році перевищив рівень 1958 року на 53%.

Проте таке зростання економіки вже не задовольняє потреб нашого суспільства.

¹ Див. Народное хозяйство СССР в 1964 году. Статистический ежегодник, стор. 68.

² Див. там же, стор. 751.

Підсумки виконання семирічного плану розвитку народного господарства в 1959—1965 роках свідчать про те, що за останні роки відбулося деяке зниження розмірів національного доходу і промислової продукції на один карбованець основних виробничих фондів. Це пояснюється різними причинами, серед яких головними є: 1) неповне використання наявних виробничих фондів і 2) недостатня економічна ефективність функціонуючих в господарському обороті основних і оборотних коштів підприємств.

На багатьох підприємствах і до цього часу є значні наднормативні запаси товарно-матеріальних цінностей, багато невстановленого устаткування. Це свідчить про заморожування коштів, вкладених у товарно-матеріальні цінності, про їх непродуктивне використання, оскільки вони фактично довгий час не приймають участі в кругообігу.

Тільки на початок 1966 року наднормативні запаси товарно-матеріальних цінностей підприємств країни становили 9,5% до нормативу. Серед них 42% припадає на виробничі запаси, 12 — на незакінчене виробництво і 36 — на готову продукцію і товари¹. Поряд з цим невикористані надпланові запаси основних і оборотних фондів на початок 1966 року обчислювалися у сумі близько 4 млрд. крб.²

Значні наднормативні, непокредитовані банком залишки товарно-матеріальних цінностей осідають і на харківських машинобудівних підприємствах. Так, на початку 1966 року на заводі «Світло шахтаря» наднормативні виробничі запаси становили 12,7% до нормативу. На заводі «Серп і молот» вони дорівнювали 7,1, а наднормативні залишки готової продукції досягли 18,6%.

Крім цих нераціонально витрачених коштів, на початок 1966 року зайві матеріальні цінності становили на Велосипедному заводі близько 26 тис. крб., на заводі «Серп і молот» — 87, а на заводі «Світло шахтаря» — понад 110 тис. крб.

Рішення вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС направлені на усунення усіх цих недоліків з практики нашого господарювання. Пленум ЦК КПРС відмітив, що на сучасному етапі комуністичного будівництва вирішальне значення в розвитку нашої економіки, науки, техніки і культури набуває раціональне, економне господарювання у всіх ланках народного господарства і в першу чергу — в промисловості.

Щоб забезпечити таке господарювання, необхідно всі соціалістичні підприємства перевести на повний господарський розрахунок, який на підприємствах, не переведених на нову систему планування і економічного стимулювання, має здебільшого формальний характер.

Причиною було те, що підприємства за минулих умов господарювання мали обмежені права і не могли виявляти господарську ініціативу. Особливо помітно це в практиці формування основних і оборотних коштів підприємств і взаємозв'язків їх з державним бюджетом. Зокрема, безплатне виділення коштів на капітальні вкладення і поповнення оборотних коштів підприємств не зацікавлювали їх в раціональному розміщенні і економічному використанні не тільки одержаних в поточному році, але й виділених раніше коштів.

Проаналізувавши причини малоефективного використання матеріальних і фінансових ресурсів нашими підприємствами, а також узагальнивши досвід роботи підприємств, переведених на нову систему планування і економічного стимулювання, вересневий (1965 року) Пленум ЦК КПРС і XXIII з'їзд КПРС накреслили конкретні заходи по забез-

¹ Див. ж. «Деньги и кредит», 1966, № 6, стор. 8.

² Див. там же, стор. 4.

печенню найефективнішого використання всіх ресурсів нашої держави.

Згідно з цими рішеннями, з 1 січня 1966 року в нашій країні здійснюється економічна реформа, основна мета якої — підвищити ефективність виробництва. Переведення підприємств на нову систему планування і економічного стимулювання здійснюється поступово, в міру того як на підприємствах виникатимуть відповідні економічні умови. В першому кварталі 1966 року на нові умови господарювання переведено лише 43 промислових підприємства Радянського Союзу, в тому числі харківський турбінний завод ім. С. М. Кірова. У другому кварталі цього ж року в нових умовах працювало уже 243 підприємства, серед них харківські заводи «Світло шахтаря», електромеханічний, фабрика «Червона нитка» та ін. У другому півріччі на нові умови господарювання перейшли ще 430 підприємств країни.

Серед заходів економічної реформи значну роль відіграє заміна безплатного фінансування капітальних вкладень і поповнення власних оборотних коштів підприємств за рахунок державного бюджету відповідними кредитами Держбанку і Будбанку.

Поряд з цим введення платності виробничих фондів і оцінка діяльності підприємств по виконанню плану реалізації і норми рентабельності (відношення суми прибутку до вартості основних виробничих фондів і оборотних коштів) стимулюють підприємства до ефективнішого використання коштів у господарському обороті.

За нових умов господарювання значно підвищується роль кредиту на капітальні вкладення і особливо на задоволення потреб підприємства в оборотних коштах.

Заміна безплатного фінансування капіталовкладень підприємств банківським кредитом примушує господарські органи заздалегідь обґрунтовувати доцільність капітальних вкладень, максимально скорочувати строки введення в експлуатацію споруджуваних об'єктів або придбаного устаткування, розраховувати економічну ефективність здійснюваних затрат. Залучення кредитів для капітальних вкладень неминуче породжує зацікавленість підприємства в прискоренні окупності закладених коштів і в одержанні прибутку.

Не менш важливу роль відіграє кредит у підвищенні економічної ефективності використання оборотних коштів підприємств.

Оскільки підприємства володіють коштами в розмірах, мінімально необхідних для забезпечення безперебійної їх роботи, то виникаючі в процесі виробництва потреби в додаткових коштах задовольняються короткостроковими кредитами Державного банку.

Відомо, що всі (в тому числі і оборотні) кошти підприємств в процесі відтворення здійснюють кругообіг, стадії якого на різних підприємствах протікають не одночасно. Тому певна частина коштів одних підприємств є тимчасово вільною, а на інших в цей же час відчувається потреба в додаткових коштах. Для більш раціонального використання коштів у народному господарстві всі тимчасово вільні кошти підприємств через кредитну систему акумулюються на їх рахунках у Державному банку. Ці кошти є рухомим грошовим ресурсом Держбанку і використовуються як одно з джерел задоволення у формі кредиту тимчасових потреб в додаткових коштах інших підприємств.

За умов соціалізму кредит являє собою систему грошових відносин. Ця система забезпечує мобілізацію державою тимчасово вільних коштів підприємств, бюджету і населення для планового використання їх у формі кредиту з метою забезпечення безперервного розширеного відтворення.

Кредит, як економічна категорія, пов'язана з товарно-грошовими відносинами, при соціалізмі відіграє величезну роль у розвитку економіки на всіх етапах комуністичного будівництва.

У Програмі КПРС підкреслюється, що в комуністичному будівництві треба в повній мірі використати товарно-грошові відносини відповідно з їх новим соціалістичним змістом. Величезне значення при цьому має використання таких стимуляторів розвитку, як господарський розрахунок, гроші, ціна, собівартість, прибуток, торгівля, кредит.

Про значення кредиту в комуністичному будівництві свідчить систематичне підвищення його питомої ваги в складі оборотних коштів підприємств, що видно з даних табл. 1.

Таблиця 1

Питома вага кредитів банку в складі оборотних коштів підприємств країни (% до загальної суми)¹

	1950 р.	1958 р.	1964 р.
В усьому народному господарстві .	40,5	42,2	45,9
В промисловості	33,1	38,6	41,1

Підвищення питомої ваги кредитів у складі оборотних коштів свідчить про розширення виробництва, з одного боку, і про посилення по лінії Державного банку контролю за раціональним використанням матеріальних, трудових і грошових ресурсів підприємствами — з другого.

Розширюється використання кредитів для формування оборотних коштів і посилюється контроль за їх використанням і на машинобудівних підприємствах міста Харкова. Це видно з табл. 2.

Таблиця 2

Питома вага кредитів Держбанку в складі оборотних коштів деяких машинобудівних підприємств м. Харкова (% до суми оборотних коштів)²

Заводи	1957 р.	1958 р.	1960 р.	1964 р.	1966 р.
Велосипедний	45,1	52,1	61,4	37,2	57,1
„Серп і молот“	30,0	59,2	46,5	61,9	47,9
„Світло шахтаря“	25,0	66,1	60,5	56,2	46,2
„Поршень“	24,0	27,1	15,9	26,5	17,1

Відмічені в таблиці коливання величини кредиту в оборотних коштах свідчать про те, що потреби підприємств у додаткових позичкових коштах бувають різні.

Підвищення частки кредитів Держбанку в оборотних коштах цих підприємств відбулося в 1957 році у зв'язку з переходом їх на нову форму кредитування — обороту. В основу цієї форми кредитування покладено принцип пайової участі коштів підприємств і кредитів Держбанку у відповідних виробничих затратах через заміну власних оборотних коштів підприємств банківським кредитом у встановленому розмірі.

Досвід показав, що при кредитуванні по обороту оборотні кошти дають більший ефект у порівнянні з їх використанням при наділенні підприємств власними оборотними коштами в повному розмірі їх нормативів.

¹ Див. Народное хозяйство СССР в 1964 году. Статистический ежегодник, 1965, стор. 752.

² Складена нами за архівними і поточними звітами підприємств.

Таке формування оборотних коштів створює можливості для гнучкішого маневрування грошовими коштами підприємств і здійснення контролю карбованцем за діяльністю госпорганів. Досягається це шляхом задоволення відповідних потреб підприємств кредитом Держбанку, сума якого на одних підприємствах виявляється меншою від суми коштів, знятих у зв'язку з кредитуванням по обороту, а інших — перевищує останню. Тим самим забезпечується безперервний процес виробництва (табл. 3).

Таблиця 3¹

Відхилення сум кредитів Держбанку від суми коштів, знятих у зв'язку з кредитуванням по обороту, % ¹

Заводи	1963 р.	1964 р.	1965 р.	1966 р.
Велосипедний	80,7	57,6	113,5	100,5
„Серп і молот“	71,6	101,5	85,7	83,7
„Світло шахтаря“	87,8	84,4	77,6	95,9
„Поршень“	47,9	36,1	66,4	10,5

Як бачимо, на всіх заводах на початок майже кожного року потреба в кредитах була меншою у порівнянні з сумою власних оборотних коштів, знятих у зв'язку з кредитуванням по обороту. Таким чином, значні кошти акумулюються на спеціальному рахунку Правління Держбанку СРСР і з успіхом використовуються для задоволення потреб в оборотних коштах інших підприємств. Прикладом цього є перевищення розмірів кредитів над сумою коштів, знятих у зв'язку з кредитуванням по обороту на Велосипедному заводі — на початок 1965 і 1966 років, а на заводі «Серп і молот» — на початку 1964 року.

З переходом підприємств на кредитування по обороту характерним для них є систематичне виконання і перевиконання планів по випуску товарної продукції і покращення їх фінансового становища. При цій формі кредитування підвищується платоспроможність підприємств, а кредиторська заборгованість знижується. Так, на початку 1966 року проти 1958 кредиторська заборгованість становила на заводах «Серп і молот», Велосипедному — 90,4, а на «Світло шахтаря» — 38%.

Наявність кредиторської заборгованості, як і дебіторської, є неминуче явище, що впливає з господарських відносин між підприємствами. Але при цьому привертає увагу той факт, що на цих підприємствах сума кредиторської заборгованості набагато перевищує суму дебіторської. Причина — обмежений круг об'єктів кредитування.

Враховуючи ці недоліки і переваги нової форми кредитування, Держбанк поступово почав розширювати круг об'єктів кредитування.

На сучасному етапі, з переведенням підприємств на нову систему планування і економічного стимулювання, в основу кредитних відносин, на нашу думку, доцільно покласти кредитування по обороту. Ця форма є найбільш прогресивною. При дальшому вдосконаленні вона забезпечить акумуляцію тимчасово вільних коштів підприємств і раціональне використання їх у народному господарстві, підвищуючи тим самим ефективність використання оборотних коштів держави в цілому.

Ми підтримуємо думку деяких наших економістів про доцільність, при переведенні підприємств на нові умови роботи, надання кредитів

¹ Складено нами на основі звітних матеріалів підприємств.

під всі виробничі затрати (включаючи заробітну плату) оборотних коштів.

Такі заходи сприятимуть зменшенню дебіторської і кредиторської заборгованості, оперативному здійсненню розрахунків між підприємствами, що скоротить час перебування коштів у невиробничій сфері, а це дасть змогу використати їх у виробництві. Завдяки цьому прискориться обіг оборотних коштів, підвищиться ефективність їх використання.

Таким чином, за нових умов господарювання потреби підприємств у додаткових оборотних коштах на виробничі цілі повинні забезпечуватися через кредит. До цього кредиту входять також кошти на тимчасове поповнення нестачі оборотних коштів, які раніше надходили безплатно з державного бюджету.

Щоб кредит використовувався тільки на тимчасове, а не на повсякчасне поповнення нестачі оборотних коштів, що ослабляло б економіку підприємства, доцільно скоріше закінчити роботу по науково обгрунтованому нормуванню оборотних коштів кожного підприємства.

Всі ці заходи, розроблені вересневим (1965 р.) Пленумом ЦК КПРС, дозволять підприємствам приймати і виконувати все більш напружені плани по обсягу реалізації і рівню рентабельності.

Систематичне удосконалення кредитних відносин сприятиме здійсненню підприємствами господарської діяльності на основі повного господарського розрахунку у відповідності з рішеннями вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС і Директивами XXIII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки.

ВІД УНІВЕРСАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ ДО ВИЩИХ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ВИРОБНИЦТВА

І. П. Гомозова

Одним з найважливіших завдань розвитку промисловості в 1966—1970 рр. є підвищення економічної ефективності виробництва, зумовлене прискоренням науково-технічного прогресу, вдосконаленням галузевої структури, поліпшенням використання виробничих фондів, розвитком форм організації промислового виробництва. Однією з найбільш ефективних та раціональних форм організації виробництва є спеціалізація. Поглиблення її — одне з джерел підвищення продуктивності праці, рентабельності підприємства, зниження витрат виробництва. Саме тому Директивами XXIII з'їзду КПРС передбачено «підвищити рівень спеціалізації і кооперування підприємств, особливо в машинобудуванні, розвиваючи міжгалузеву кооперацію; ширше впроваджувати уніфікацію і стандартизацію вузлів і деталей, створюючи для виробництва їх спеціалізовані заводи»¹.

Спеціалізація виробництва як важливий фактор дальшого розвитку промислового виробництва та підвищення його ефективності дала можливість здійснити грандіозний стрибок в розвитку промисловості нашої країни. Від небагатьох універсальних підприємств, які залишила царська Росія, ми перейшли до створення крупних спеціалізованих підприємств з масово-поточними методами організації виробництва.

Спеціалізація виробництва передбачає створення підприємств, забезпечених відповідними кадрами і спеціалізованим обладнанням для випуску технологічно однорідної продукції.

Найважливішими передумовами розвитку спеціалізації є суспільний поділ праці, концентрація виробництва та технічний прогрес. Технічний прогрес поглиблює суспільний поділ праці, а рівень поділу праці в промисловості, її галузях та на окремих підприємствах визначає рівень і характер спеціалізації промислового виробництва та його працівників. Ступінь спеціалізації виражається в галузевій структурі та міжгалузевих і внутрігалузевих зв'язках промисловості.

Радянська промисловість нараховує зараз понад 300 галузей, об'єднаних у 13 крупних комплексних галузевих груп. Одна з найкрупніших галузевих груп — машинобудування й металообробка, до її складу входять понад 40 крупних галузей: тракторне та сільськогосподарське машинобудування, верстатобудування, енергомашинобудування, автомобілебудування тощо. Створення нових галузей передбачає спеціалізацію підприємств, цехів, виробничих ділянок та робочих місць. Таким чином, спеціалізація є наслідком технічного прогресу і разом з тим його умовою, вона сприяє розвитку техніки. Найбільш повне завантаження ви-

¹ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, Політвидав УРСР, К., 1966, стор. 220.

сокопродуктивних машин досягається лише на спеціалізованих заводах з випуском масової однорідної продукції.

За рівнем концентрації виробництва промисловість СРСР посідає перше місце в світі. Переваги соціалістичної системи господарства дозволяють створювати крупні підприємства, комбінати, впроваджувати передову техніку в усі галузі народного господарства. Найінтенсивніший процес концентрації виробництва спостерігається у важкій індустрії, зокрема в машинобудуванні. У нашій країні створено такі промислові гіганти, як Харківський тракторний та Новокраматорський машинобудівний заводи, Московський автомобільний завод ім. Ліхачова та інші.

Концентрація виробництва створює передумови для раціональної організації виробництва й праці, впровадження високопродуктивного обладнання, поглиблення спеціалізації та підвищення ефективності промислового виробництва.

Розрізняють три основні види спеціалізації виробництва — предметну, подетальну й технологічну.

Предметна спеціалізація характеризується зосередженням виробництва технологічно однорідної закінченої продукції на окремих підприємствах (тракторні, автомобільні, верстатобудівні заводи).

Якщо виготовлення окремих вузлів, деталей відокремлюється у самостійне виробництво — це подетальна спеціалізація (виробництво редукторів, метизів, підшипників).

Технологічна спеціалізація передбачає створення спеціалізованих заводів по виконанню стадій технологічного процесу (виробництво відливок, поковок, штамповок, зварних металоконструкцій тощо).

Найбільш прогресивними є подетальний і технологічний види спеціалізації виробництва, які створюють передумови для організації масово-потокowego виробництва окремих деталей, заготовок.

Форми спеціалізації залежать від особливостей кожної конкретної галузі. Найбільші можливості для розвитку спеціалізованого виробництва наявні в машинобудуванні, йому притаманні і найбільш розвинуті форми спеціалізації й кооперування виробництва. Машинобудівна продукція може бути розчленована на окремі вузли, деталі, і виробництво кожної такої частини здійснюватиметься ізольовано, на самостійних підприємствах, можливе виділення й окремих стадій виробничого процесу.

Найнижчим ступенем спеціалізації машинобудівного виробництва є випуск машин для певної галузі народного господарства — сільського господарства, металургії, легкої й харчової промисловості, електроенергетики тощо. На цьому ступені ще не може бути повністю забезпечена технологічна однорідність виробництва, обширна номенклатура машин і виробів, які випускаються.

Спеціалізація підприємств за родом і видом машин, що випускаються, звужує номенклатуру виробів, доповнення її кооперуванням з заводами подетальної й технологічної спеціалізації дозволяє реалізувати всі переваги спеціалізованого масово-потокowego виробництва, характерні для найвищого ступеня спеціалізації виробництва.

В машинобудуванні СРСР найбільш розвинута предметна спеціалізація. Підприємства з предметною спеціалізацією становлять понад 80% загальної кількості. Предметна спеціалізація в промисловості СРСР знаходиться на високому рівні і по ряду виробів перевищує капіталістичні країни. Серії по виробництву тракторів у СРСР у 10—15 разів перевищують серії в США, де концентрація виробництва нижче і в 5—7 разів менше кількість моделей. Як правило, спеціалізуються верстатобудівні заводи, що виготовляють певні типи й групи верстатів. Предмет-

ною спеціалізацією охоплені і всі заводи підйомно-транспортного машинобудування. Майже $\frac{4}{5}$ кранів випускаються на спеціалізованих підприємствах. Це зумовлено тим, що предметна спеціалізація історично розвинулася раніше за інші форми.

Для предметної спеціалізації виробництва характерні універсальні підприємства, що випускають у невеликій кількості різноманітну продукцію, або ж мають технологічно комплексне виробництво. Універсальні підприємства намагаються повністю забезпечити себе всім необхідним — заготівками, інструментом тощо. При цьому збільшуються капітальні витрати на одиницю продукції, високопродуктивне обладнання стає неефективним, відвертається увага від удосконалення основних виробів підприємства і т. д. Виробнича структура таких підприємств дуже громіздка при наявності повного комплексу основних, допоміжних та обслуговуючих господарств.

Універсальні підприємства виникли в період становлення капіталістичного способу виробництва при низькому рівні розвитку техніки, вузькому ринку збуту продукції, що випускалася, слабкій спеціалізації виробництва і т. ін.

Промисловість дореволюційної Росії не мала спеціалізованих заводів. Підприємства машинобудування виготовляли найрізноманітніші предмети. Понад 100 різних металічних виробів випускав Путіловський завод, Коломенський машинобудівний завод виробляв судна, паровози, мости, верстати, котли тощо. Верстатобудівні заводи — московський «Бромлей» та петербургський «Фенікс», — крім верстатів, виготовляли парові машини, насоси, шахтні лебідки, двигуни для сільського господарства та інше обладнання.

Лише в радянський період машинобудування почало спеціалізуватися. Комуністична партія та Радянський уряд на всіх етапах соціалістичного будівництва як найважливіші завдання технічної політики висували питання спеціалізації й кооперування виробництва. Необхідність спеціалізації підприємств відзначалася в рішеннях Пленуму ЦК РКП(б) (серпень 1924 р.), IV Всесоюзного з'їзду Рад (1927 р.), XVI, XVII, XVIII з'їздів ВКП(б).

За роки довоєнних п'ятирічок була реконструйована й розширена виробнича база таких галузей промисловості, як верстатобудування, автомобілебудування, паровозо- й вагонобудування, сільгоспмашинобудування і т. д., що дало можливість широко здійснювати спеціалізацію виробництва. Цьому ж сприяло і будівництво нових заводів, на яких розвивалася не лише предметна, а й подетальна і технологічна спеціалізація.

Війна припинила розвиток спеціалізації виробництва, однак досягнутий рівень її дозволив в умовах військового часу запровадити поточні методи у виробництво зброї, боєприпасів тощо.

Дальший розвиток спеціалізації виробництва відбувається у післявоєнний період, протягом якого зросло багато нових самостійних галузей промисловості. Однак рівень спеціалізації підприємств був явно недостатнім. У машинобудуванні, зокрема, переважали підприємства з широкою номенклатурою виробів, нерідко нехарактерною для їхнього профілю, вони були обладнані універсальним устаткуванням, виробництво було замкнутим. Кожне підприємство виробляло на місці всі деталі для продукції, мало дрібні нерентабельні ливарні, ковальсько-пресові, інструментальні, ремонтні цехи, дільниці по виробництву метизів, електродів тощо. Усе це знижувало ефективність наявних потужностей, спеціалізовані дільниці, спеціалізоване й агрегатне обладнання недоважувалися. Виробництвом однотипної продукції займалися під-

приємства машинобудівних і немашинобудівних міністерств та відомств. Виробнича програма підприємств часто доповнювалася новими виробами, що іноді змінювало спеціалізацію заводів, не використовувалися переваги кооперування виробництва, допускалися нераціональні міжрайонні перевезення заготовок, деталей та готових виробів.

Після перебудови управління промисловістю в 1957 р. були встановлені раціональні кооперовані зв'язки по заготовках, деталях міжгалузевого застосування в межах економіко-географічних районів. Пожвавилася робота по централізації й спеціалізації допоміжного й обслуговуючого виробництва, перерозподілена номенклатура виготовлюваних інструментів, метизів та інших деталей загальномашинобудівного застосування, зроблені спроби централізації ремонтного обслуговування підприємств, створені міжгалузеві заводи по виробництву відливок, поковок, штампування тощо.

Однак відсутність централізованого керівництва галузями призвела до деякого відставання розвитку промислового виробництва, знизився рівень технічного керівництва галуззю, порушилася спеціалізація окремих заводів. Раднаргоспи теж прагнули самостійно виробляти все необхідне для розвитку промисловості свого району.

Вересневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС прийняв рішення про перехід до галузевого управління промисловим виробництвом через міністерства. Ці міністерства були створені на принципово новій основі з наданням широкої ініціативи підприємствам, зменшенням кількості показників, що плануються централізовано, тощо.

Для керівництва машинобудуванням, яке вимагає для свого розвитку найширшої спеціалізації й кооперування виробництва, створено 9 загальносоюзних машинобудівних міністерств. Це дозволило значно підвищити рівень технічного керівництва машинобудівними підприємствами, ще ширше впроваджувати потокові методи організації виробництва та використати економічні переваги спеціалізованого масово-поточкового виробництва.

Розвиток форм організації громадського виробництва, перехід від універсальних підприємств до спеціалізованих поточкових можна простежити на прикладі Харківського моторобудівного заводу «Серп і молот».

Завод «Серп і молот» був створений у 1881 р. фірмою Гельферіх-Саде як підприємство для виробництва широкої номенклатури сільськогосподарських машин та ряду інших виробів. У перші роки після Жовтневої революції і в період індустріалізації народного господарства СРСР завод відіграв важливу роль в оснащуванні сільського господарства машинами.

Спеціалізація заводу була галузева, номенклатура виробів велика — близько 20 назв, у тому числі тракторні молотарки, зерноочистки, рисоочистки та інші сільськогосподарські машини; застосовувалося універсальне обладнання при відсутності спеціалізації робочих місць, ділянок, цехів.

У 1950 р. завод був реконструйований і спеціалізувався на випуску бензинових моторів для комбайнів. З 1957 р. завод розвивається як моторобудівне підприємство по випуску дизелів для тракторів, комбайнів та інших машин. «Серп і молот» є перший в СРСР спеціалізований моторний завод з масовим характером виробництва. Перехід на випуск спеціалізованих двигунів СМД був здійснений без зупинки виробництва і без спорудження додаткових виробничих площ. Двигун СМД знаходиться на рівні кращих світових зразків дизельних двигунів цього класу, а за рядом показників і перевищує їх.

Спеціалізація заводу дозволила виявити і використати величезні резерви виробництва. Масовий характер виробництва забезпечив застосування автоматичних ліній, а також високопродуктивних спеціальних та агрегатних верстатів як основи технології. На заводі за проектом передбачено створити понад 50 автоматичних ліній, 39 з них уже працюють у цехах заводу. Крім того, за роки семирічки введено в експлуатацію 18 механізованих та 121 потокова лінія, близько 800 спеціальних та агрегатних верстатів.

Характерною особливістю більшості автоматичних ліній, які застосовуються на заводі, є їхня комплексність; вони охоплюють усі чи більшість операцій по обробці деталей, а з'єднання окремих ліній за допомогою автоматичних передавальних пристроїв забезпечує створення єдиної автоматичної системи.

Всі основні деталі двигуна обробляються на автоматичних і спеціальних верстатах, що дозволяє збільшити продуктивність праці в 3—7 раз, знизити собівартість деталей в 1,7—2 рази.

З 1959 до 1965 р. кількість спеціалізованих цехів збільшилася з 4 до 7, а спеціалізованих дільниць — з 20 до 43. Спеціалізація цехів та дільниць дозволяє раціональніше і ефективніше організувати виробництво, скоротити строки підготовки до випуску нових виробів, удосконалювати технологічні процеси й значно знижувати собівартість продукції.

Потоково-автоматизовані методи роботи збільшили випуск двигунів.

Темпи росту випуску двигунів, % до 1958 р.

1958 р.	1959 р.	1960 р.	1961 р.	1962 р.	1963 р.	1964 р.	1965 р.
100,0	191,0	215,8	231,6	388,1	484,9	529,1	576,2

За роки семирічки випуск двигунів збільшився майже в 5,8 раза, продуктивність праці за цей же період зросла в 1,8 раза, собівартість продукції знизилася на 27%. Таке зростання обсягу виробництва дозволило припинити випуск двигунів на Харківському та Волгоградському тракторних заводах.

Масове виробництво двигунів на заводі здійснено на базі широкої спеціалізації й кооперування виробництва. У 1965 р. завод по кооперації, яка склалася, одержував від заводів-суміжників 194 назви виробів, обсяг кооперованих поставок у загальній собівартості двигунів становив 62%.

Необхідно відзначити, що спеціалізація заводу «Серп і молот» ще не закінчена. Велика кількість модифікацій двигуна (7), наявність власної заготівельної бази та допоміжних і обслуговуючих господарств негативно впливає на техніко-економічні показники роботи заводу. Завод має великі резерви підвищення випуску продукції. Середній коефіцієнт завантаження обладнання механічних цехів становить 0,64. На 60—61% використовується потужність поточкових ліній.

Протягом п'ятирічки (1966—1970 рр.) передбачено підвищити рівень механізації та автоматизації виробництва, зокрема, збільшити кількість автоматичних ліній до 80, механічних — до 52, поточкових — до 190.

Наведені вище дані показують, що тільки створення спеціалізованих підприємств з масово-поточковим виробництвом дозволяє значно під-

вищити ефективність виробництва, збільшити обсяг випущеної продукції і поліпшити усі якісні показники роботи підприємств.

За роки п'ятирічки необхідно значно підвищити рівень концентрації машинобудівного виробництва. При цьому особливу увагу слід приділити розвиткові подетальної та технологічної спеціалізації виробництва, що дозволило б здійснити широке міжгалузеве кооперування, ліквідувати універсализм окремих підприємств.

Для цього необхідно передусім чітко визначити напрям спеціалізації кожного підприємства, уникнути непотрібного дублювання, правильніше встановити номенклатуру виробів, скоротити технічно й економічно невиправдану різноманітність типів та марок машин і приладів, щоб збільшити серійність і застосувати потокові методи виробництва. Заміна дрібносерійного та одиничного виробництва крупносерійним та масовим потоково-конвеєрним, комплексно механізованим і автоматизованим є основною тенденцією технічного прогресу в машинобудуванні.

Великі можливості для здійснення концентрації й спеціалізації виробництва, удосконалення технічного й економічного керівництва відкриває створення галузевих об'єднань підприємств — фірм. З об'єднанням промислових підприємств тісно пов'язаний розвиток детальної та технологічної спеціалізації. Фірми створюють умови для раціональнішого використання виробничих потужностей, проведення єдиної технічної політики, організації масового виробництва окремих вузлів та деталей із застосуванням поточкових методів, механізації й автоматизації виробничих процесів.

Розвиток спеціалізації виробництва в значній мірі засновується на широкій стандартизації, уніфікації та нормалізації виробів, вузлів і деталей. А рівень проведення цих робіт поки що низький. У зв'язку з цим зростає роль Комітету стандартів, мір та вимірювальних приладів при Раді Міністрів СРСР та Всесоюзного науково-дослідного інституту нормалізації в машинобудуванні, які повинні сприяти розробці й запровадженню нових стандартів, нормалів та технічних умов. Необхідно матеріально заохочувати використання уніфікованих деталей та вузлів у нових конструкціях.

Використання потужностей предметно спеціалізованих заводів поліпшується і за рахунок розвитку подетальної й технологічної спеціалізації виробництва, особливо при випуску таких виробів, як литво, поковки, електроди, метизи, шестірні, редуктори тощо. Випуск виробів загальномашинобудівного застосування становить близько 44% загального обсягу продукції машинобудування. Необхідно використати позитивний досвід для розвитку подетальної спеціалізації, створювати спеціалізовані заводи по випуску деталей міжгалузевого застосування. Потреби в метизах у першу чергу повинні задовольняти спеціалізовані заводи, де їхня собівартість становить менше 80% рівня оптових цін, тоді як витрати підприємств на метизи власного виготовлення в 10 та більше разів перевищують оптові ціни.

Не менш важливо розвивати технологічну спеціалізацію виробництва, яка дозволяє запроваджувати ефективні методи точного лиття, а також потокові методи у виробництво відливок, поволок, штампувань. Виробництво прогресивних заготовок зараз неефективне через дрібносерійність, що виникає внаслідок відсутності централізації, недовантаження високопродуктивного обладнання.

Необхідно подбати і про те, щоб у межах галузевих міністерств забезпечити розвиток міжгалузових виробництв, зокрема, спеціалізованих підприємств по ремонту обладнання, який зараз здійснюється напівкустарно. Відсутність централізації ремонтних робіт і виробництва запас-

них частин спричиняє щорічне витрачання понад 10 млрд. крб. на ремонтні потреби.

Централізація ремонтних робіт дозволить здійснити спеціалізацію і в ремонті обладнання, а також раціональніше завантажувати обладнання ремонтних підприємств з використанням графіка, що охоплює великі групи підприємств або цілі галузі промисловості.

Директивами XXIII з'їзду КПРС передбачено «зміцнити інструментальну базу машинобудування і здійснити її спеціалізацію»¹. Для цього треба припинити виробництво стандартного й нормалізованого інструменту в цехах машинобудівних заводів, а виробництво спеціальної оснастки та пристроїв організувати на спеціалізованих підприємствах, які обслуговують групи однотипних заводів.

З метою дальшої спеціалізації, очевидно, слід виділити у якісь окремі структурні підрозділи певні виробництва по обслуговуванню промислових підприємств. Зокрема, розвиток ливарних заводів вимагає спеціалізованого обслуговування їх формувальними пісками, ливарними та швидкосохнучими сумішами тощо.

Надалі слід приймати проекти нових підприємств, що передбачають створення спеціалізованих виробництв. Великого значення набуває ліквідація універсалізму та спеціалізація при реконструкції й розширенні діючих підприємств, на що асигнується зараз основна маса капіталовкладень.

Широкий розвиток кооперування дозволить замінити комплексні підприємства із замкнутим циклом виробництва вузькоспеціалізованими, що сприятиме підвищенню ефективності суспільного виробництва.

У статті розглянуто лише частину проблем розвитку спеціалізованого виробництва, їх розв'язання дозволить усунути універсалізм підприємств та здійснити перехід до вищих форм спеціалізованого масово-поточкового виробництва.

¹ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, Політвидав УРСР, К., 1966, стор. 227.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ДИНАМІКИ ЗНИЖЕННЯ СОБІВАРТОСТІ ПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ

Г. А. Квартенко

Систематичне зниження витрат виробництва, як джерело зростання суспільного багатства, об'єктивно необхідне для розвитку соціалістичної економіки. Зниження витрат виробництва передбачає перш за все економію суспільного робочого часу, що «залишається першим економічним законом на основі колективного виробництва...»¹. Інакше кажучи, затрати праці завжди, у всіх економічних формаціях, залишаються, кінець кінцем, мірою витрат виробництва.

Незважаючи на те, що закон економії часу належить до числа загальних економічних законів, умови для його необмеженої дії в інтересах всього суспільства забезпечуються тільки при соціалізмі. Економія часу при соціалізмі досягається як за рахунок збільшення продуктивної сили живої праці, так і завдяки економії засобів виробництва та усунення некорисної праці і надмірностей². Отже, свідома реалізація закону економії часу в соціалістичному суспільстві здійснюється за допомогою режиму економії і зниження на цій основі витрат виробництва. При цьому на відміну від капіталізму, де панування приватної власності гальмує розвиток техніки, а трудящі не заінтересовані у підвищенні ефективності праці, економії засобів виробництва, соціалізм має безсумнівні переваги у використанні трудових затрат як у масштабі всього суспільства, так і на кожному підприємстві.

«Обернення засобів виробництва в суспільну власність усуває не тільки штучне гальмування виробництва, яке існує тепер, але також і те пряме марнування й знищення продуктивних сил і продуктів, яке в теперішній час є неминучим супутником виробництва і досягає своїх найвищих розмірів у кризах»³.

У соціалістичному суспільстві трудящі кровно заінтересовані в збереженні та примноженні суспільного багатства, в тому, щоб виробляти якомога більше продукції з найменшими затратами. Соціалістичне ставлення людей до суспільного виробництва і багатства несумісне з безтурботністю, безгосподарністю, даремною розтратою державних коштів. Бережливість, розумне витрачання і використання трудових, матеріальних та грошових ресурсів В. І. Ленін вважав найпершим принципом комуністичного господарювання.

«Комунізм починається там, — писав він, — де з'являється самовіддана, перемагаюча тяжку працю, турбота *рядових робітників* про збільшення продуктивності праці, про охорону *кожного пуда хліба, ву-*

¹ Архив К. Маркса и Ф. Энгельса, т. IV, Партиздат, 1935, стор. 119.

² Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, вид. 2, т. 23, Держполітвидав УРСР, 1963, стор. 499.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 20, стор. 277.

гілля, заліза та інших продуктів, які дістаються не тим, хто працює особисто, і не їх «ближнім», а «далеким», тобто всьому суспільству в цілому, десяткам і сотням мільйонів людей...»¹.

Положення про найсуворіший режим економії в народному господарстві, про організацію всенародного обліку і контролю за виробництвом та розподілом матеріальних благ посідає важливе місце у вченні В. І. Леніна про будівництво комуністичного суспільства.

Комуністична партія, керуючись вимогами об'єктивних економічних законів, що діють за умов соціалізму, постійно надавала і надає у даний час великого значення питанням бережливості, наголошує на необхідності додержання найсуворішого режиму економії, зниження собівартості продукції.

Як відомо, розвиток радянської економіки на всіх етапах будівництва соціалізму здійснювався за рахунок внутрішніх джерел, переважно за рахунок соціалістичних нагромаджень, створюваних у сфері матеріального виробництва. Роль соціалістичних нагромаджень особливо посилюється у період створення матеріально-технічної бази комунізму.

Головним джерелом соціалістичних нагромаджень є додатковий продукт, що являє собою частину чистого прибутку суспільства. Додатковий продукт — частина вартості товарів, яка залишається після відрахування тієї частини вартості, що йде на відшкодування витрачених засобів виробництва і заробітну плату. У промисловості додатковий продукт вилучається у формі прибутку та податку з обороту. Частина вартості товару в розмірі витрачених засобів виробництва і заробітної плати утворює самостійну категорію, що називається собівартістю. Звідси зрозуміло, що чим нижча собівартість продукції, тим більший прибуток підприємства при даних цінах, тим більший розмір соціалістичних нагромаджень, які використовуються для розширення виробництва, збільшення матеріальних резервів та підвищення матеріального добробуту і культурного рівня життя народу. Ось чому проблема зниження собівартості продукції знаходиться в центрі уваги Комуністичної партії і Радянського уряду. Боротьба за зниження собівартості продукції — одне з найважливіших господарсько-політичних завдань наших п'ятирічних планів.

Так, у резолюції «Про директиви по складанню першого п'ятирічного плану народного господарства» XV з'їзду ВКП(б) 1927 року підкреслювалося, що зниження собівартості, у відповідності з політикою індустріалізації країни, є центральною проблемою промисловості країни. При цьому основним методом успішного розв'язання цієї проблеми з'їзд вважав соціалістичну раціоналізацію виробництва².

На XVII з'їзді ВКП(б) у 1934 р. в резолюції «Про другий п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР (1933—1937 рр.)» також відмічалось, що здійснення технічної реконструкції промисловості вимагає успішного освоєння нової техніки і нових виробництв, що повинно відбитися в значному зростанні продуктивності праці і серйозному зниженні собівартості. Зниження собівартості має відбуватися одночасно з поліпшенням якості та асортименту продукції у всіх галузях народного господарства³.

Собівартість як показник рівня витрат виробництва є величиною непорівнянною для різних періодів розвитку радянської економіки. Причиною цього є часті зміни в ціннісній основі. Проте, коли простежити

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 380.

² Див.: «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. 2, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 425.

³ Там же, ч. 3, стор. 197.

динаміку собівартості по п'ятирічках без урахування цих змін, то виявляється загальна закономірність її зниження (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка зниження собівартості промислової продукції за п'ятирічними планами, %¹

Перша п'ятирічка (1929—1932)	Друга п'ятирічка (1933—1937)	3 передвоєнних років третьої п'я- тирічки (1938—1940)	Четверта п'ятирічка (1946—1950)	П'ята п'ятирічка (1951—1955)
2,3 (зростання)	10,3	0,1	17,0	23,3

Як бачимо з таблиці, підвищення собівартості спостерігається лише у першій п'ятирічці. Це пояснюється тим, що тут враховано підвищені тарифні ставки заробітної плати в основних галузях важкої промисловості. В раніше опублікованих даних на це не зважали. Крім того, в останні два роки першої п'ятирічки (і на початку другої) відбувалося підвищення собівартості в деяких галузях важкої і легкої промисловості, що було викликано, перш за все, повільним освоєнням нової техніки і нових видів продукції молодими кадрами, які не набули ще потрібної кваліфікації. У той час на підприємствах не зовсім правильно і послідовно запроваджувались принципи госпрозрахунку, не була викорінена зрівнялівка в оплаті праці, мала місце плінність робочої сили. На деяких підприємствах недооцінювались якісні показники. Усунувши ці недоліки у другій п'ятирічці, соціалістична промисловість досягла значних успіхів, що знайшло відповідне виявлення в динаміці собівартості продукції.

Таблиця 2

Динаміка собівартості продукції у другому п'ятирічному плані, у %

до 1965 року ²					
Показник	1933	1934	1935	1936	1937
Фактичні зміни в собівартості всієї промислової продукції (без урахування подорожчання матеріалів)	+0,5	-3,7	-4,1	-4,0	-0,1

Отже, суворий режим економії, зростання продуктивності праці, зниження собівартості продукції на основі зміцнення госпрозрахунку виявились серйозним джерелом нагромаджень для створення важкої індустрії, для реорганізації промисловості, сільського господарства і транспорту в роки передвоєнних п'ятирічок.

В умовах воєнного часу помітно збільшилось значення режиму економії, як засобу своєчасного виконання завдань державного плану, реалізації в максимально короткі строки воєнних замовлень при найменших затратах. Наприклад, тільки за 1943 р. уральські металургійні заводи і електростанції зекономили понад 200 тис. т палива. Одночасно відбувалося інтенсивне підвищення продуктивності праці, особливо в галузях воєнного виробництва. Тому не випадковий той факт, що багато підприємств, які виконували та перевиконували свої плани, за пе-

¹ Див. зб.: «Достижения Советской власти за сорок лет в цифрах», Госстатиздат, 1957, стор. 155.

² Див.: М. С а к о в, Себестоимость и пути ее снижения, Госфиниздат, 1957, стор. 53.

ріод війни добилися значного зниження собівартості продукції, підвищення рентабельності і поліпшення фінансового становища.

Після закінчення війни, коли промисловість перейшла до мирного життя, знов було досягнуто стійкого зниження собівартості продукції. Це добре помітно, якщо простежити динаміку собівартості порівнянної товарної продукції за роками, починаючи з першого післявоєнного і до першого року минулої семирічки.

Таблиця 3

Динаміка зниження собівартості товарної продукції промисловості, в % до середньорічної собівартості ~~1963~~ року¹

попереднього

Показник	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
У цінах, зіставних з 1963 роком <i>попереднім</i>	+0,7	-2	-8,6	-6,8	-5,4	-5,4	-4,4	-3,7	-3,2	-4,6	-2,9	-2,6	-3,1

Цілком зрозуміло, що підвищення собівартості продукції в 1946 р. не випадкове, а було викликане перш за все післявоєнною перебудовою промисловості. Неврожай 1946 р., що зменшив ресурси сировини для промисловості, також позначився на рівні собівартості. В наступні роки собівартість систематично знижувалася.

Розглядаючи наведені статистичні дані, слід мати на увазі, що показник собівартості порівнянної товарної продукції відбиває тільки собівартість виробів однакової споживчої вартості, не відбиваючи собівартості всієї продукції, в тому числі непорівнянної.

Ураховуючи, що з розвитком соціалістичного виробництва в ряді галузей з так званим складним асортиментом продукції, наприклад в машинобудуванні, зростає частка абсолютно нової непорівнянної продукції, починаючи з 1958 р., в річному народногосподарському плані і семирічному плані завдання по собівартості встановлювалося у вигляді нового, більш укрупненого показника — затрат на карбованець товарної продукції. Цей показник охоплює як порівнянну, так і непорівнянну продукцію і визначається шляхом ділення собівартості всієї товарної продукції на товарну продукцію, підраховану в оптових цінах. Якщо простежити динаміку затрат на карбованець товарної продукції в промисловості за роки минулої семирічки, то і по цьому показникові спостерігаємо зниження собівартості продукції. Так, за даними ЦСУ СРСР, зниження затрат на карбованець товарної продукції в промисловості (у порівнянні з минулим роком) становило в 1959 р. — 1,6; 1960 р. — 1,8; 1961 р. — 0,9; 1962 р. — 1,9; 1963 р. — 0,4; 1964 р. — 1,3; 1965 р. — 0,5².

У даний час, незважаючи на те, що до числа найважливіших техніко-економічних показників роботи підприємства введено прибуток і рентабельність (показники, що найбільш яскраво характеризують кінцевий результат діяльності підприємства), питання зниження собівартості продукції повинні, як і раніше, перебувати в центрі уваги господар-

¹ Див. «Экономическая жизнь СССР. Хроника событий и фактов 1917—1959 гг.». Изд-во «Советская энциклопедия», 1961, стор. 450, 464, 476, 490, 500, 511, 521, 535, 555, 576, 601, 631, 672.

² «Народное хозяйство в 1962 году», Госстатиздат, 1963, стор. 142; «Народное хозяйство в 1963 году», 1964, стор. 134; «Народное хозяйство в 1964 году», 1965, стор. 152; «СССР в цифрах в 1965 году», 1966, стор. 65.

Дані за 1963 р. наведені з урахуванням збільшених норм амортизаційних відрахувань.

ських керівників, а «показникові собівартості повинна приділятися особлива увага в техпромфінплані підприємства»¹.

Нова система економічного стимулювання виробництва і підвищення матеріальної зацікавленості працівників у результатах своєї роботи створює сприятливі умови для зниження собівартості продукції завдяки додержанню режиму економії у витрачанні трудових, матеріальних і фінансових ресурсів, виявленні та використанні внутрішніх резервів виробництва.

Тов. О. М. Косигін у доповіді про Директиви XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану, підкреслюючи необхідність боротьби за зниження собівартості продукції, відзначав, що «раціональне використання основних фондів, сировини, палива, матеріалів, трудових і фінансових ресурсів, скорочення затрат на виготовлення одиниці продукції» має велике значення для підвищення ефективності всього суспільного виробництва².

¹ О. М. Косигін. Про поліпшення управління промисловістю, удосконалення планування і посилення економічного стимулювання промислового виробництва. Доповідь на Пленумі ЦК КПРС 27 вересня 1965 року, Вид-во політ. літ-ри України, К., 1966, стор. 18.

² Див. О. М. Косигін. Директиви XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр. Доповідь і Заключне слово Голови Ради Міністрів на XXIII з'їзді КПРС 5 і 7 квітня 1966 року. Вид-во політ. літ-ри України, К., 1966, стор. 15—16.

**ЗВІДНІСТЬ ПЛАНОВИХ ПОКАЗНИКІВ
ГОСПРОЗРАХУНКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСНОВНИХ ЦЕХІВ
ДО ЗАВОДСЬКИХ РЕЗУЛЬТАТИВНИХ ПОКАЗНИКІВ
ЗА УМОВ ЕКОНОМІЧНОЇ РЕФОРМИ**

А. Б. Кац

Прийнята вересневим (1965 р.) Пленумом ЦК КПРС і далі розвинута в матеріалах XXIII з'їзду партії економічна реформа в галузі планування і економічного стимулювання промислового виробництва ставить нові вимоги до організації внутрізаводського госпрозрахунку, як методу планового керівництва окремими підрозділами підприємства. Внутрізаводський госпрозрахунок визначає систему відносин між цехами і підприємством в цілому, між різними цехами підприємства, між колективами робітників окремого цеху. Мета госпрозрахунку — забезпечити рентабельне ведення господарства як підприємством, так і окремими його ланками. Цієї мети можна досягти тільки в результаті чіткої організації системи матеріального стимулювання, що є невід'ємною частиною госпрозрахунку. Про це говорив В. І. Ленін, указуючи, що підвести людей до комунізму можна «не на ентузіазмі безпосередньо, а з допомогою ентузіазму, народженого великою революцією, на особистому інтересі, на особистій заінтересованості»¹.

Не зупиняючись детально на характеристиці госпрозрахунку взагалі, покажемо лише деякі відмінності між положенням цеху і підприємства, з яких випливають особливості господарського розрахунку.

Цех промислового підприємства не є юридичною особою, не має самостійного бухгалтерського балансу і розрахункового рахунку в Держбанку, не укладає договору на поставку своєї продукції. Це обумовлено тим, що між цехами існує технічний, а не суспільний розподіл праці. Тому відносини цехів між собою не є товарно-грошовими.

Названі відмінності, а також саме положення цеху як частини підприємства, створюють певні труднощі у виборі системи показників для планування, обліку та оцінки діяльності окремих підрозділів підприємства.

У даній статті зроблено спробу систематизувати та погодити планові показники госпрозрахункової діяльності основних виробничих цехів і промислового підприємства в цілому в умовах нової економічної реформи.

Як відомо, підприємствам, що переходять на нову систему планування і економічного стимулювання, встановлюються такі основні показники:

1. Обсяг реалізованої продукції в діючих оптових цінах підприємства.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 34.

2. Виробництво найважливіших видів продукції в натуральному вираженні (з вказівкою: в тому числі продукції на експорт).

3. Загальний фонд заробітної плати.

4. Загальна сума прибутку.

5. Рентабельність основних виробничих фондів та нормованих оборотних коштів.

6. Платежі в бюджет і асигнування з бюджету.

Окрім цих головних показників, що характеризують виробничо-господарську діяльність підприємства, встановлюються також показники матеріально-технічного постачання, запровадження нової техніки, капітального будівництва і загальний норматив власних оборотних коштів.

Показник обсягу реалізованої продукції, на відміну від показника валової продукції, глибше відтворює виконання завдання соціалістичного виробництва — задоволення громадських і особистих потреб. Цей показник свідчить про те, що продукція потрібна суспільству, що вона доведена до споживача, який в умовах товарно-грошових відносин виплатив її вартість. Показник валової продукції не може відбити, наскільки окремі вироби, що входять до складу валової продукції, відповідають вимогам суспільства, і якщо відповідають, то як швидко вони дійдуть до споживача. Таким чином, переваги показника реалізації перед показником валової продукції цілком очевидні.

Готова продукція, що вийшла з сфери виробництва, потрапляє до сфери обігу і перетворюється, кінець кінцем, в реалізовану продукцію. Зрозуміло, що для того, щоб продукція була реалізована, в її виготовленні повинні брати участь всі цехи підприємства, хоч один тільки складальний цех випускає готові вироби. Проте і його продукція, потрапивши на склад, ще не вважається реалізованою для підприємства. Разом з тим виготовлений в якому-небудь цеху машино-комплект, прийнятий ВТК і переданий іншому цехові, вважається реалізованим для відповідного цеху-виготовлювача.

Як відомо, обсяг реалізованої продукції залежить від величини товарного випуску, алгебраїчно підсумованого із змінами (в тому чи іншому періоді) залишків готових виробів на складі, товарів відвантажених і товарів на відповідальному збереженні в покупців. Отже, ні в плані, ні в звіті неможливо звести суму показників цехів з реалізованої продукції (з точки зору цеху) до того самого показника в цілому по підприємству.

Але можна зробити навпаки, тобто визначити частку кожного цеху в загальному обсягу продукції, реалізованої підприємством. Однак справа в тому, що величина цієї частки безпосередньо не залежить від роботи того чи іншого цеху. Щоправда, виконання плану обсягу товарної продукції теж не завжди залежить від цеху (недостатне матеріально-технічне забезпечення і т. п.), між тим цех так або інакше відповідає за це в тому розумінні, що незалежно від причин працівники його позбавляються права на винагородження. Можна виділити дві категорії причин, які мають вплив на величину певних показників роботи цеху: причини, за які цех відповідає, і причини, що виникають після формування цехом якого-небудь показника і за які цех не повинен нести відповідальності. Із сказаного робимо висновок, що правильніше планувати цехам обсяг товарного випуску, який можна назвати «умовно реалізованою» продукцією, тому що цех забезпечив усі від нього залежні передумови, щоб ця продукція могла стати фактично реалізованою.

Отже, при організації внутрізаводського госпрозрахунку показником обсягу виробництва для основних цехів повинна бути товарна (умовно реалізована) продукція в оптових цінах цеху. Оптова ціна цеху

на ту частину виробу, яка створюється в ньому (на машино-комплект), дорівнює частині оптової ціни підприємства; сума оптових цін цехів на який-небудь виріб дорівнює оптовій ціні підприємства на той самий виріб (ширше про побудову оптової ціни цеху скажемо при розгляді умов звідності показників прибутку). Таким чином, звідність оптових цін цехів до оптової ціни заводу на певний виріб можна записати у такому вигляді:

$$\sum_i p_{ij} = p_j, \quad (1)$$

p_{ij} — оптова ціна i -го цеху на j -ий виріб;

p_j — оптова ціна заводу на той самий виріб.

Щоб j -ий виріб вийшов з сфери виробництва і перетворився у готову продукцію, він повинен зазнати повної обробки у всіх основних цехах (або в частині їх). Оскільки виробнича програма підприємства передбачає виготовлення q_{j-x} виробів на плановий період, то для того, щоб виконати це завдання, кожний цех повинний випустити q машино-комплектів для цього виду продукції, тобто:

$$q_{ij} = q_j. \quad (2)$$

Для цехів, що не беруть участі у виготовленні j -го виробу, умовно приймемо справедливою рівність (2), при цьому для них $p_{ij}=0$. З рівнянь (1) і (2) виходить, що

$$\sum_i q_{ij} p_{ij} = q_j p_j, \quad (3)$$

тобто добутки оптової ціни i -го цеху за j -ий виріб на кількість j -го виробу для i -го цеху, підсумовані по всіх цехах, дорівнюють вартості кількості цих самих виробів, оціненої в оптових цінах підприємства. Підсумувавши ліву й праву частини рівності (3) по всіх виробих, що мають бути випущені (по j), одержимо:

$$\sum_i \sum_j q_{ij} p_{ij} = \sum_j q_j p_j, \quad (4)$$

або, що те ж саме,

$$\sum_i \left(\sum_j q_{ij} p_{ij} \right) = \sum_j q_j p_j. \quad (5)$$

Рівняння (5) являє собою умову звідності показників товарного випуску цехів і підприємства в цілому, бо величина $\sum_j q_{ij} p_{ij}$ є вартістю товарної продукції i -го цеху, а права частина цієї рівності виражає обсяг товарного виробництва всього підприємства.

Виробнича програма підприємства, крім загального обсягу товарного випуску у вартісній оцінці, передбачає в нових умовах показники по основній номенклатурі із зазначенням продукції, призначеної на експорт. Умову звідності показників цехів до показників заводу по основній номенклатурі можна зобразити таким рівнянням:

$$q_{ik} = q_k. \quad (6)$$

Тут індексом k позначені вироби основної номенклатури.

Формула (6) свідчить, що кількість машино-комплектів виробу основної номенклатури по будь-якому цеху повинна дорівнювати кількості цих виробів, передбачених виробничою програмою підприємства. Для

звідності показників по експорту треба додержати аналогічне шостому таке рівняння:

$$q_{ie} = q_e. \quad (7)$$

Підводячи підсумки сказаному, можна стверджувати, що умовами звідності в плані показників основних цехів до результативних показників підприємства по обсягу виробництва в заданій номенклатурі є такі рівності: сума товарних випусків цехів у оптових цінах і вартості товарної продукції підприємств, оціненої в оптових цінах останнього; кількість машино-комплектів виробів основної номенклатури будь-якого цеху і такого самого виду продукції по підприємству в цілому; нарешті, завдання по експортній продукції. Проте в практиці внутрізаводського планування іноді виникає необхідність у збільшенні або зменшенні перехідних заділів по окремих výroбах в різних цехах. У даному разі виробнича програма цеху повинна бути складена таким чином, щоб виконувалась рівність (5). Взагалі таке явище небажане, бо воно приводить до структурних змін у товарному випуску цехів, що може вплинути на планові розміри прибутку цехів з усіма можливими наслідками.

Одним з центральних показників роботи підприємства, переведеного на нові умови планування та економічного стимулювання, є прибуток. У практиці планування і обліку результатів господарської діяльності підприємства розрізняють три показники прибутку, а саме: прибуток від випуску товарної продукції, від реалізації і балансовий прибуток. Як уже зазначалося, в умовах внутрізаводського госпрозрахунку основним цехам доцільніше планувати обсяг товарної продукції в оптових цінах цеху і, отже, прибуток від її випуску.

Як відомо, розмір прибутку визначається різницею між вартістю товарної продукції та її повною собівартістю. Однак госпрозрахунковому цеху планується тільки цехова собівартість товарної продукції, а загальнозаводські і позавиробничі витрати до неї не входять. Між тим, як уже зазначалося, сума оптових цін цехів на j -ий виріб зводиться до оптової ціни підприємства на цей виріб, остання ж передбачає у своєму складі як загальнозаводські, так і позавиробничі витрати, отже, певна частка цих витрат входить і в оптову ціну цеху. Таким чином, якщо для визначення прибутку по цеху від вартості його товарної продукції відняти її цехову собівартість, то сума прибутку по цехах перебільшуватиме загальний прибуток по заводу на величину загальнозаводських і позавиробничих витрат. Щоб сума прибутку по цехах зводилася до прибутку по підприємству, треба довести цехову собівартість товарної продукції до повної або виключити з оптової ціни загальнозаводські та позавиробничі витрати. Останній спосіб, мабуть, менше підходить, бо в цьому разі порушується умова звідності товарної продукції цехів до загальнозаводської продукції. У зв'язку з цим, як нам здається, зручніше доводити собівартість виробу по цеху до повної, розподіляючи загальнозаводські витрати пропорційально основній зарплаті на виготовлення виробу по даному цеху; позавиробничі витрати слід відносити пропорційально одержаній таким шляхом фабрично-заводській собівартості продукції. Отже, сума повних собівартостей машино-комплектів j -го виробу по i -их цехах дорівнює повній собівартості цього виробу в цілому по підприємству:

$$\sum_i z_{ij} = z_j, \quad (8)$$

де через z позначена повна собівартість виробу.

Міркуючи аналогічно тому, як це було зроблено при розгляді умов звідності показників обсягу у вартісному вираженні, можна записати:

$$\sum_i \sum_j q_{ij} z_{ij} = \sum_j q_j z_j, \quad (9)$$

тобто умова звідності показників повної собівартості основних цехів і підприємства полягає в рівності сум повних собівартостей j -их виробів по i -их цехах сумі повної собівартості товарного випуску підприємства.

Перш ніж розглядати умови звідності показників прибутку, треба звернути увагу, на наш погляд, на одну важливу обставину. Як відомо, оптова ціна цеху, так само, як і оптова ціна підприємства, будувалась таким чином, що прибуток розподілявся пропорційально повній собівартості j -го виробу по i -ому цеху. Отже, рівень рентабельності до собівартості кожного виробу був однаковий для всіх цехів. Проте, в результаті різного співвідношення між матеріальними і трудовими затратами цехів виникла строкатість в нормі додаткового продукту (відношення прибутку до фонду зарплати по цеху).

Нова система планування та економічного стимулювання тісно пов'язує розміри матеріального заохочення із зростанням прибутку та з фондом заробітної плати. Таким чином, має бути певне співвідношення між прибутком цеху і фондом зарплати його працівників. Додатковий продукт створюється працею не тільки робітників основних цехів, а й всіма трудящими підприємства. Але для зручності організації внутрізаводського госпрозрахунку ми беремо умовно, що і вартість і витрати виробництва виникають в основних цехах, інші ж трудові затрати розглядаємо як затрати по управлінню чи обслуговуванню основних цехів. Через це, калькуюючи оптові ціни на виріб для цехів, правильно буде розподіляти прибуток пропорційально всій заробітній платі, яка припадає на даний виріб по даному цеху.

Отже, умова звідності показників прибутку по цехах до цього показника по заводу записується так:

$$\sum_i \sum_j q_{ij} p_{ij} - \sum_i \sum_j q_{ij} z_{ij} = \sum_j q_j p_j - \sum_j q_j z_j. \quad (10)$$

Рівняння (10) одержано шляхом віднімання рівняння (9) з формули (5). Перетворюємо (10) таким чином:

$$\sum_i \sum_j q_{ij} (p_{ij} - z_{ij}) = \sum_j q_j (p_j - z_j),$$

де $p_{ij} - z_{ij}$ — прибуток по j -му виробу в i -ому цеху;

$p_j - z_j$ — прибуток по j -му виробу в цілому по підприємству.

Позначимо величину $p_{ij} - z_{ij}$ через m_{ij} , а $p_j - z_j$ через m_j , тоді

$$\sum_i \sum_j q_{ij} m_{ij} = \sum_j q_j m_j, \quad (11)$$

але з (1) і (8) виходить, що $\sum_i p_{ij} - \sum_i z_{ij} = p_j - z_j$,

або

$$\sum_i (p_{ij} - z_{ij}) = p_j - z_j, \quad (12)$$

тобто сума прибутків по j -ому виробу в i -их цехах дорівнює прибутку по цьому ж виробу підприємства в цілому. Отже, рівняння (11) можна

прочитати так: сума прибутків від випуску товарної продукції по основних цехах дорівнює прибутку по заводу в цілому. Коли величину

$\sum_i q_{ij} m_{ij}$ позначити через M_i (сума прибутку по i -ому цеху), а величину

$\sum_j q_j m_j$ — через M , то рівняння (11) запишеться так:

$$\sum_i M_i = M. \quad (13)$$

Одним з найважливіших завдань, висунутих вересневим (1965 р.) Пленумом ЦК КПРС, є підвищення ефективності використання виробничих фондів, критерієм якої мусить бути показник рентабельності, підрахований з відношення прибутку від реалізації товарної продукції до середньої вартості основних виробничих і нормованих оборотних коштів. Як відомо, нова економічна система встановлює тісний зв'язок між показником рентабельності та розміром фондів заохочення. Ця залежність встановлена з тією метою, щоб зацікавити підприємства в найбільш ефективному використанні виробничих фондів. Застосовуючи цей принцип при організації внутрізаводського госпрозрахунку, треба поставити основні цехи в таке становище, щоб стимулювати їх на поліпшення використання виробничих фондів, що знаходяться в їх розпорядженні. Загальна вартість виробничих фондів підприємства розподілена між основними виробничими цехами і всіма іншими підрозділами підприємства. Це можна зобразити так:

$$\sum_i C_i + \sum_i O_i + C_k + O_k = C + O, \quad (14)$$

де C_i — основні виробничі фонди i -ого цеху;

C_k — " " інших підрозділів підприємства;

C — " " в цілому по заводу;

O_i — нормовані оборотні кошти i -ого цеху;

O_k — " " інших підрозділів;

O — " " в цілому по заводу.

Позначивши суми основних і нормованих оборотних коштів відповідних частин підприємства через ρ_i , ρ_k і ρ , запишемо рівняння (14) у такому вигляді:

$$\sum_i \rho_i + \rho_k = \rho. \quad (15)$$

Рівень рентабельності R в цілому по підприємству описується рівнянням, яке можна одержати внаслідок ділення (13) на (15):

$$R = \frac{\sum_i M_i}{\sum_i \rho_i + \rho_k} = \frac{M}{\rho}. \quad (16)$$

Однак через те, що відділам, службам і т. д. підприємства не планується ні товарна продукція, ні прибуток, їм не можна встановлювати й показник рентабельності виробничих фондів, які вони все ж мають. Отже, щоб забезпечити виконання показника рентабельності в цілому по підприємству, основним цехам треба встановлювати їх на такому рівні, щоб вони зводилися до рівня рентабельності підприємства. Рі-

вень рентабельності окремого цеху дорівнює

$$r_i = \frac{M_i}{\rho_i}. \quad (17)$$

Перетворимо тепер (16) таким чином:

$$R = \frac{\sum_i M_i}{\rho}; \quad R = \sum_i \frac{M_i}{\rho_i} \cdot \frac{\rho_i}{\rho},$$

але $\frac{\rho_i}{\rho}$ — це питома вага виробничих фондів i -го цеху в загальній їх вартості по підприємству в цілому. Позначивши цю величину через Q_i , матимемо:

$$\sum_i \frac{M_i}{\rho_i} Q_i = R, \text{ але } \frac{M_i}{\rho_i} = r_i. \quad (\text{див. (17)})$$

Тоді

$$\sum_i r_i Q_i = R. \quad (18)$$

Останнє рівняння виражає умову звідності показників рентабельності, яку можна сформулювати так: рентабельність виробничих фондів у цілому по підприємству дорівнює сумі цих показників по кожному цеху, зважених за питоною вагою фондів у загальній їх вартості.

У нових умовах планування підприємства зобов'язані відраховувати в бюджет з прибутку плату за користування виробничими фондами. Величина цієї плати визначається за формулою

$$D = \rho N, \quad (19)$$

де N — норма плати, встановлена для даного підприємства.

Величина плати має велике значення при визначенні рівня рентабельності і темпів зростання прибутку для розрахунку нормативів відрахування у фонд матеріального заохочення, бо названі показники обчислюються за розміром прибутку мінус плата за фонди. З цієї точки зору, враховуючи, що загальнозаводський фонд матеріального заохочення розподілено між цехами і відділами підприємства, треба довести норму плати за виробничі фонди основним цехам, оскільки це стимулюватиме їх на виконання планових завдань з найменшими затратами засобів виробництва. Сума плати за фонди, що стягується (розрахунково, зрозуміло) з основних цехів, повинна дорівнювати цьому показникові, запланованому для підприємства. Цю умову звідності можна записати так:

$$\sum_i D_i = D. \quad (20)$$

Зобразимо суми плати за фонди через їх вартості і нормативи:

$$\sum_i \rho_i n_i = \rho N, \quad (21)$$

де n_i — норма плати за фонди i -ого цеху.

Коли прийняти, що $n_1 = n_2 = n_3 = \dots = a$, тобто однакова для будь-якого цеху, то $a \sum_i \rho_i = \rho N$ і, отже,

$$a = \frac{\rho}{\sum_i \rho_i} N. \quad (22)$$

Але величина $\frac{p}{\sum_i p_i} > 1$ завжди і тому $a > N$.

Якщо встановлювати норми плати за фонди диференційовано по цехах, то треба вибрати для цієї мети правильний економічний критерій.

Таким критерієм може бути показник фондоозброєності праці, який розраховують відношенням вартості основних і нормованих оборотних коштів у даному цеху до загального фонду заробітної плати його працівників.

РЕЗЕРВИ ВИКОРИСТАННЯ РОБОЧОГО ЧАСУ

(За матеріалами деяких машинобудівних підприємств м. Харкова)

А. Н. Мірер, В. О. Смирнова

Щоб успішно здійснити накреслені ХХІІІ з'їздом КПРС завдання по створенню матеріально-технічної бази комунізму, треба раціонально і ефективно використовувати робочий час на промислових підприємствах. У найбільшій мірі це стосується машинобудування. Воно забезпечує технічне переозброєння всіх галузей народного господарства і безпосередньо впливає на зниження затрат живої матеріалізованої праці.

За останній час на машинобудівних заводах значно обновилися виробничий апарат, зріс рівень технології і організації виробництва, повніше стали використовуватися внутрішні резерви підприємств. Все це дало можливість створити і освоїти виробництво сотень нових типів і моделей машин, приладів, апаратів і устаткувань. Проте машинобудівні підприємства мають ще великі резерви. Виявити і використати їх — одне з найважливіших завдань.

Внутрішні виробничі резерви, виявлені і використовувані передовими підприємствами як в процесі розробки, так і в процесі виконання плану, надто різноманітні.

В одних випадках — це резерви продуктивності праці, що забезпечують збільшення випуску продукції без додаткових затрат часу, в інших — резерви використання виробничих площ і устаткування, що сприяють зростанню фондовіддачі як важливого фактора продуктивності суспільної праці.

Розрізняють два основні види резервів продуктивності праці: резерви затрат праці (зниження трудомісткості) і резерви фонду робочого часу.

Значну питому вагу серед резервів підвищення продуктивності праці становлять резерви фонду робочого часу, бо цей фонд зростає, якщо усунути цілоденні та внутрізмінні втрати.

Втрати робочого часу бувають з різних причин. Тому всі їх розглядати як невикористаний резерв не можна. Не можна, наприклад, вважати резервом часу доведення до мінімуму нез'явлень на роботу у зв'язку з виконанням державних обов'язків. Нез'явлення через хворобу необхідно диференціювати. Одні захворювання пов'язані з виробництвом, інші не пов'язані з ним. Скорочення перших являє собою резерв підприємства. Зменшення других — резерв лише з точки зору всього суспільства.

Резервом, який може і повинен бути використаний на підприємстві, є скорочення до мінімуму нез'явлень з дозволу адміністрації. До резервів слід віднести ліквідацію прогулів, запізнь, передчасних залишень роботи, цілоденних і внутрізмінних простоїв, а також частину відроб-

леного часу, використаного непродуктивно чи нераціонально. Сюди належить час, затрачений на продукцію, визнану браком, на усунення браку, на операції, не передбачені встановленою технологією. Проте вказані витрати на підприємствах не фіксуються. А їх облік зробив би виявлення, аналіз і мобілізацію резервів підвищення продуктивності праці конкретнішими і дійовими.

Правильне і всебічне вивчення робочого часу на підприємстві ефективне лише на основі детального аналізу його балансу і дослідження в динаміці. Для ілюстрації ефективного використання робочого часу проаналізуємо динаміку структури втрат його на машинобудівних заводах міста Харкова, Турбінному та «Серп і молот» (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка структури втрат робочого часу, %

Показники	Роки						
	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Цілоденні простої:							
Турбінний	100,0	351,0	826,0	304,0	37,0	39,0	24,0
„Серп і молот“ . .	—	—	—	—	—	—	—
Прогули:							
Турбінний	100,0	57,3	125	176,0	124,0	260,0	166,0
„Серп і молот“ . .	100,0	99,3	166,0	300,0	474,0	390,0	367,0
Нез'явлення з дозволу адміністрації:							
Турбінний	100,0	101,2	92,7	92,9	98,7	88,9	95,8
„Серп і молот“ . .	100,0	100,4	98,4	94,4	89,3	91,9	92,4

Аналіз втрат робочого часу на Турбінному заводі показує різке зниження цілоденних простоїв у 1963—1965 роках. Це говорить про те, що цілоденні простої значною мірою залежать не від зовнішніх, а від внутрішніх причин, бо за 1963—1965 рр. усі показники роботи Турбінного заводу значно поліпшилися. Проте в 1964 р. питома вага прогулів зросла проти 1960 р. більше, як у чотири рази. Таке ж становище і на заводі «Серп і молот». Дані дозволяють зробити висновок, що цим заводам необхідно зміцнити трудову дисципліну.

Основну частину втрат робочого часу становлять нез'явлення з дозволу адміністрації. Проте слід відзначити, що вони мають тенденцію до зниження. Ця стаття втрат є основним резервом у поліпшенні використання максимально можливого фонду робочого часу (табл. 2).

На заводах, де провадився даний аналіз, збільшується тривалість чергових відпусток за рахунок часу, не використаного з поважних причин, що характеризує піклування партії, уряду і профспілок про збереження інтересів трудящих. Це підтверджують і дані про відпустки у зв'язку з родами.

З кожним роком у нашій країні зростає активність мас, все більше людей беруть участь у партійному і державному керівництві країною, тому цілком законне збільшення частини нез'явлень, дозволених законом, для виконання державних обов'язків. Серйозної уваги заслуговує вивчення невиходів на роботу через хворобу. Цей невикористаний час, як уже зазначалось, містить у собі резерви, повне використання яких залежить від організації охорони здоров'я, санітарно-гігієнічних, побутових і культурних умов праці тих, хто працює на заводі, а також

Таблиця 2

Динаміка структури часу, не використаного з поважних причин, %

Показники	Роки						
	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Чергові відпустки:							
Турбінний . . .	100,0	106,3	103,80	112,9	117,4	120,4	117,0
„Серп і молот“ . .	100,0	102,0	99,1	96,3	105,3	108,3	111,8
Відпустки у зв'язку з родами:							
Турбінний . . .	100,0	104,1	107,0	96,0	117,6	106,0	68,6
„Серп і молот“ . .	100,0	107,3	98,0	116,6	134,6	131,4	126,7
Хвороби:							
Турбінний . . .	100,0	85,0	87,4	83,8	76,1	69,1	84,0
„Серп і молот“ . .	100,0	82,6	90,8	93,3	77,1	71,0	82,9
Інші нез'явлення, дозволені законом:							
Турбінний . . .	100,0	128,7	128,1	112,7	114,8	133,9	107,5
„Серп і молот“ . .	100,0	200,4	173,1	155,2	173,8	200,9	60,0

від організації медичного обслуговування в країні, від добробуту нашого народу.

Наведені дані по двох заводах характеризують скорочення цієї статті невикористаного часу.

Важливим резервом зростання продуктивності праці є ліквідація внутрізмінних втрат робочого часу. Наприклад, на заводах Турбінному і «Серп і молот» внутрізмінні втрати робочого часу характеризуються такими даними (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка внутрізмінних втрат робочого часу, %

	Роки						
	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Турбінний . . .	100	134	105,4	158,9	51,3	22,7	9,2
„Серп і молот“ . .	100	155,3	263	204,5	190,2	118,9	88,9

Для повнішого аналізу внутрізмінних втрат робочого часу важливо розглянути динаміку їх структури (табл. 4).

Динаміка структури внутрізмінних втрат робочого часу за 1959—1965 рр. свідчить, що на заводі «Серп і молот» добре налагоджено виробництво деталей і вузлів власного виготовлення, тому внутрізмінні втрати скоротились більше, ніж удвічі.

У той же час відсутність купованих матеріалів і поковок збільшила внутрізмінні простой у три з лишком рази.

Рациональне використання часу протягом робочої зміни цілком залежить від чіткого обліку затрат його, від організації виробництва і праці на робочих місцях і виробничих дільницях. На жаль, згідно з затвердженою інструкцією невеликі за розміром (до 15 хвилин), але досить часті втрати робочого часу не враховуються протягом дня, хоч у загальних підсумках вони часом становлять досить значну величину.

На промислових підприємствах широко використовуються різні за-

Таблиця 4

Динаміка структури внутрізмінних втрат робочого часу на заводі «Серп і молот», %

Роки	Причини простоїв					Інші
	Відсутність матеріалів і поковок	Відсутність деталей і вузлів власного виготовлення	Відсутність інструменту та пристрою	Ремонт обладнання і енергомережі	Несвоєчасне налагодження верстата	
1959	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1960	71,8	124,10	90,0	78,7	27,3	96,0
1961	108,8	111,4	93,3	89,4	27,3	90,0
1962	221,0	63,5	138,0	82,4	101,6	127,4
1963	159,8	69,0	121,4	95,0	293,0	56,0
1964	288,0	54,0	65,0	152,0	53,0	52,0
1965	381,0	41,6	84,0	111,3	154,0	100,0

соби боротьби з втратами робочого часу. Наприклад, фотографія робочого дня дає можливість визначити обсяг і характер внутрізмінних втрат і на цій підставі розробити заходи для їх усунення.

Змістом фотографії робочого дня є визначення тривалості кожного виду робіт і простоїв, а звідси визначення фактичного балансу часу робочого дня (зміни) в цілому, а також розробка необхідних технічних і організаційних заходів до усунення простоїв і встановлення необхідного чергування праці і відпочинку.

Відомо, що рівень продуктивності праці залежить не тільки від затрат часу на основну операцію, але й від того, як буде використано час між виконанням окремих операцій. Зменшення кількості і тривалості перерв між операціями, налагодження зв'язку між робочими місцями дозволяють поліпшити організацію праці і підвищити її продуктивність.

Для виявлення резервів зростання продуктивності праці і як контроль за використанням робочого часу успішно застосовується метод самофотографії робочого дня, тобто метод виявлення втрат робочого часу самим робітником. Фотографії і самофотографії робочого дня при масовому їх проведенні з успіхом використовуються для розробки заходів до найраціональнішої організації робочих місць, від чого у значній мірі залежить підвищення продуктивності праці.

На практиці застосовують і інші методи виявлення втрат робочого часу. Наприклад, статистичний метод, заснований на вибіркових спостереженнях так званим «моментним» способом (або способом обходів), який достовірніший суцільної поточної реєстрації. Статистичний метод дає можливість для визначення найзагальніших втрат часу охопити більшу кількість робочих місць. Метод поточної реєстрації розрахований на виявлення структури затрат робочого часу і хиб в організації праці. Але він мало достовірний, бо облік доручається, звичайно, майстрам, а вони не зацікавлені в повному обліці простоїв, бо простой свідчать про їх нерозторопність. Облік завжди слід будувати так, щоб інтереси учасників виробництва забезпечували найбільшу простоту і достовірність облікових даних.

Зведені матеріали фотоспостережень робочого дня за 1965 р. показали, що на заводах, які вивчаються, структура робочого дня має такий вигляд в % до тривалості робочого дня (табл. 5).

Таблиця 5

Структура робочого дня

Види затрат робочого часу	Турбінний завод	„Серп і молот“
Продуктивна робота	87,7	86,3
Перерви регламентовані	0,3	0,7
Втрати	12,0	13,0
В тому числі:		
непродуктивні затрати часу	4,45	1,1
простої	6,05	10,5
перерви нерегламентовані	1,5	1,4

Наведені дані показують, що втрати на цих заводах складають 12—13% від тривалості робочого дня, причому значну частину серед них становлять простої.

Кількість непродуктивних затрат робочого часу в значній мірі залежить від організаційних причин. Так, зайвий час втрачається на одержання, підрахунок і здачу деталей та інструменту, на налагодження і ремонт обладнання тощо.

На окремих дільницях механічних цехів Турбінного та заводу «Серп і молот» налагодження станків і пристосувань забирає в середньому за зміну майже годину на кожного робітника.

На Турбінному заводі втрати, пов'язані з несправністю пристосувань, незабезпеченістю підйомно-транспортними засобами становлять до півгодини в зміну на одного робітника.

Як показав аналіз фотографій, особливо великі ще втрати бувають через простої. В середньому на одного робітника заводу «Серп і молот» протягом зміни вони становлять 48 хв., а Турбінного — 28 хвилин.

Основні причини простоїв — це недоліки в організації обслуговування робочих місць: несвоєчасне забезпечення матеріалами, інструментами, деталями і вузлами, незадовільна робота транспорту та ін.

Досвід показує, що основна робота, безпосередньо спрямована на виготовлення продукції, виконується, як правило, протягом 70—80% робочого дня. Майже 10% його йде на додаткові операції: встановлення і зняття деталей, обслуговування робочого місця і т. д. Чимало часу йде на операції, не передбачені технологією виробництва.

Втрати внутрішнього робочого часу, пов'язані з нерегламентованими перервами, є, як правило, наслідком порушення трудової дисципліни. Важливу роль тут повинні відіграти майстри, які зобов'язані здійснювати контроль над повним використанням часу безпосередньо на робочих місцях і над суворим дотриманням виробничої і трудової дисципліни.

Важливим резервом підвищення продуктивності праці на кожному робочому місці є ліквідація втрат робочого часу на початок і на кінець зміни, перед обідньою перервою і після неї.

Аналіз фотографій робочого дня і матеріалів інших спостережень показав, що саме на ці періоди робочого дня припадає найбільша кількість втрат робочого часу. Встановлено, що найбільше їх припадає на перші півтори—дві години зміни (40—41% всіх затрат).

Тільки вивчивши затрати робочого часу, можна обґрунтовано розв'язати питання про поєднання професій і функцій не тільки безпосередньо на виробництві, але й в управлінні. Відомо, які величезні резерви розкриває аналіз прийомів праці при запровадженні систем наукової

організації її (НОП). І тут вихідним пунктом є вивчення затрат робочого часу.

Досвід роботи промислових підприємств, і зокрема деяких харківських машинобудівних, переконливо доводить практичну доцільність сполучення різноманітних методів вивчення затрат робочого часу.

Щоб усунути втрати робочого часу, треба:

- а) добре налагодити організацію обліку цих втрат;
- б) виявити причини і розробити заходи для їх ліквідації;
- в) застосовувати фотографії, самофотографії і хронометражні спостереження;
- г) запроваджувати наукову організацію праці;
- д) добре готувати робоче місце;
- е) зміцнювати трудову дисципліну;
- є) поліпшувати санітарно-побутові умови і техніку безпеки.

Економія робочого часу є одним з факторів у боротьбі за виявлення і використання резервів зростання продуктивності праці.

Час — наше багатство.

Наша партія накреслила великі завдання комуністичного будівництва, тому кожную годину, кожную хвилину необхідно використати на втілення в життя рішень ХХІІІ з'їзду КПРС.

ВИРОБНИЧІ ФОНДИ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ХАРКІВЩИНИ

Г. Є. Данилевич

XXIII з'їзд КПРС, ухваливши Директиви по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр., підкреслив величезне значення підвищення ефективності суспільного виробництва. І це зрозуміло, тому що головне завдання — виробляти найбільше продукції в інтересах суспільства і кожної радянської людини при найменших витратах живої і уречевленої праці.

Соціалістичний спосіб виробництва, маючи докорінні переваги перед капіталістичним, відкриває можливості для постійного підвищення ефективності виробництва. Наочним показником зростання ефективності соціалістичного виробництва є високі темпи його розвитку, що перевищують темпи розвитку капіталістичної економіки. Промислове виробництво світової соціалістичної системи за 1961—1965 рр. збільшилося на 43%, а країн капіталізму — лише на 34%.

Буржуазні економісти, заперечуючи переваги соціалістичної системи, намагаються довести, ніби зростання соціалістичної економіки є переважно кількісним розширенням виробництва, базується тільки на поширенні основних виробничих фондів і капіталовкладень. Але життя спростовує ці твердження.

Кількісне зростання соціалістичного виробництва супроводиться значними якісними змінами, збільшенням віддачі продукції на одиницю затрат праці. За 1940—1965 рр. основні виробничі фонди народного господарства нашої країни збільшилися у 5 раз, а національний доход за цей же період зріс у 6 раз.

Слід відзначити, що з 1959 р. основні фонди в країні збільшувалися швидше, ніж національний доход. Пленуми ЦК КПРС 1965 р. та XXIII з'їзд КПРС глибоко проаналізували причини цього відставання. Була розроблена науково обґрунтована програма дальшого піднесення економіки і перш за все — підвищення ефективності суспільного виробництва.

Щоб успішно вирішити завдання п'ятирічки, слід детально вивчити досвід роботи підприємств за минулий період і вишукувати резерви зростання в майбутньому. Серед цих резервів важливим є поліпшення використання виробничих фондів підприємств. Виявляється воно у підвищенні фондівіддачі, тобто у збільшенні випуску продукції на карбованець основних виробничих фондів, що забезпечується зростанням часу їх корисної роботи та інтенсивним використанням. Досягти цього можна на основі технічного прогресу — впровадження нових машин і механізмів, автоматизації та механізації виробничих і удосконалення технологічних процесів, модернізації діючого обладнання.

Важливу роль відіграє зміна структури основних виробничих фондів, підвищення питомої ваги їх найактивнішої частини (машин, механізмів) і коефіцієнта змінності роботи, використання виробничих потужностей, ритмічність і плановість їх роботи, удосконалення форм, методів управління й планування виробництва, підвищення матеріальної заінтересованості робітників і розвиток моральних стимулів до праці, краще використання природних умов тощо.

Белику увагу підвищенню ефективності використання основних виробничих фондів приділяють і підприємства Харківщини. Наприклад, за 1958—1965 рр. основні виробничі фонди промисловості Харківської області збільшилися на 83%, а валова продукція зросла на 71%. Фондовіддача зменшилася на 7%. Зйом продукції на одиницю основних фондів у 1965 р. дорівнював 1,43 крб. проти 1,85 крб. у 1959 році¹.

На підприємствах харчової промисловості Харківщини за ці роки показник фондовіддачі в цілому дещо погіршав. Однак на окремих підприємствах він значно поліпшився (табл. 1).

Таблиця 1

Зміна фондовіддачі на підприємствах харчової промисловості Харківщини

Підприємства	Основні виробничі фонди, тис. крб.			Випуск продукції, тис. крб.			Фондовіддача, крб.		
	1958 р.	1965 р.	%	1958 р.	1965 р.	%	1958 р.	1965 р.	%
Комбінат хлібопродуктів	441	532	121	6 859	9 039	132	15,5	17,0	109,6
Млинкрупазавод № 2	680	673	99	10 421	9 893	95	15,3	14,8	96,7
Хлібозавод № 2	336	416	124	2 790	3 931	141	8,4	9,4	111,9
Хлібозавод № 5	207	254	123	2 411	2 774	115	11,6	10,9	93,9
Макаронна фабрика	434	450	104	4 817	4 650	97	11,1	10,3	92,7
Бісквітна фабрика	1 111	1 580	142	10 910	25 626	235	9,8	16,2	165,3
Кондитерська фабрика „Жовтень“	2 634	3 200	121	49 998	63 728	127	19,0	19,9	104,7
Жирокомбінат	2 647	2 714	103	46 856	56 547	121	17,6	20,9	118,7
Спиртотрест	10 184	17 820	175	69 111	83 496	121	6,8	4,7	69,1
Пивзавод № 1	2 516	2 827	112	2 463	3 332	195	1,0	1,2	120,0
В середньому	2 119	3 047	144	20 664	26 302	127	11,6	12,5	107,8

Дані таблиці свідчать про те, що в середньому фондовіддача за 1958—1965 рр. підвищилась, а на підприємствах спиртотресту знизилась, до того ж коливання її були значними (від 20,9 крб. на жирокмбінаті до 1,18 крб. — на пивзаводі № 1). Фондовіддача на підприємствах харчової промисловості вища від показника всієї промисловості області.

Кращих результатів досяг колектив бісквітної фабрики, де основні виробничі фонди збільшилися за 1965—1966 рр. на 187 тис. крб.; у своїй активній частині (верстати, обладнання, автомати) — на 44,3 тис. крб.; в обчислювальній техніці — на 7,2 тис. крб. Питома вага активної частини збільшилася за цей же період на 7,3% і становила 30,6% усіх основних фондів. Коефіцієнт змінності роботи фабрики дорівнює 2,1, роботи обладнання — 2,8, використання потужностей — 0,98.

Важливо відзначити суттєві зрушення у структурі виробничих фондів на багатьох підприємствах харчової промисловості за останні роки. Питома вага устаткування збільшилася на хлібозаводі № 2 на 10%, на

¹ Совершенствовать методы хозяйствования, Изд-во «Прапор», Харьков, 1966, стор. 47.

фабриці «Жовтень», млинкрупзаводі — на 11,3%. Зменшення питомої ваги устаткування спостерігається на жирокOMBінаті, хлібозаводі № 5, макаронній фабриці тощо. Коефіцієнт використання устаткування на макаронній фабриці становив у 1965 р. 84,7%. На пивзаводі № 1 запроваджені основні виробничі фонди також допоміжних служб. В цілому питома вага будов і споруд в загальній масі основних виробничих фондів на підприємствах харчової промисловості значна і коливається в межах 39—64%. Це зумовлено об'єктивними причинами (потребою у великих складських приміщеннях та ін.). Разом з тим підприємства повинні боротися за поліпшення структури виробничих фондів. Розглянемо зміни питомої ваги активної частини виробничих фондів на підприємствах харчової промисловості за 1961—1965 рр. (табл. 2).

Таблиця 2

Зміни питомої ваги устаткування

Підприємства	1961 р.	1965 р.	Зміни в питомій вазі
Млинкрупзавод № 2	30,0	36,5	+ 6,5
Хлібозавод № 2	36,6	46,0	+ 9,4
Бісквітна фабрика	23,3	30,6	+ 7,3
Кондитерська фабрика „Жовтень”	27,4	29,6	+ 2,2
Лікєро-горілочний завод	24,0	35,3	+11,3
Хлібозавод № 5	35,8	34,8	— 1
Макаронна фабрика	26,4	22,9	— 3,5
ЖирокOMBінат	30,9	27,8	— 3,1
Пивзавод № 1	25,0	23,6	— 1,4
Цукрові заводи тресту	38,9	42,0	+ 3,1

Підвищення ефективності виробничих фондів залежить не тільки від ступеня використання основних фондів, але й від характеру використання оборотних коштів. До того ж питома вага останніх у загальній сумі фондів на багатьох підприємствах велика (табл. 3).

Таблиця 3

Співвідношення між виробничими фондами та оборотними коштами

Підприємства	1958 р.	1965 р.	%
КOMBінат хлібопродуктів	1,1	1,1	100
Млинкрупзавод № 2	1,1	0,9	82
Хлібозавод № 2	6,2	7,6	123
Хлібозавод № 5	5,0	4,2	84
Макаронна фабрика	2,0	3,1	155
Бісквітна фабрика	1,0	1,0	100
Кондитерська фабрика „Жовтень”	1,0	1,2	120
ЖирокOMBінат	1,5	2,0	133
Спиртотрест	1,0	1,2	120
Пивзавод № 1	2,4	2,1	88
У середньому	2,2	2,4	109,1

Отже, в середньому питома вага основних виробничих фондів перевищує питому вагу оборотних коштів і за 1958—1965 рр. збільшилася на 9,1%. Це свідчить про деяке зниження ефективності їх використання на підприємствах харчової промисловості. Не слід забувати при цьому, що зменшення питомої ваги оборотних коштів відбувалося внаслідок їх економії і прискорення оборотності.

Одним з важливих показників ефективності використання фондів підприємств є випуск готової продукції на кожний карбованець оборотних коштів (табл. 4).

Таблиця 4

Використання оборотних коштів на підприємствах харчової промисловості Харківщини

Підприємства	Оборотні кошти, тис. крб.			Випуск продукції, тис. крб.			Випуск продукції на карбованець оборотних коштів		
	1958 р.	1965 р.	%	1958 р.	1965 р.	%	1958 р.	1965 р.	%
Комбінатхлібопродуктів	412	478	116	6859	9039	132	16,9	19,1	113
Млинкрупзавод № 2 . . .	605	789	130	10 421	9893	94,9	17,2	12,5	73
Хлібозавод № 2	54	55	102	2790	3931	141	51,6	71,4	138
Хлібозавод № 5	41	60	146	2411	2774	115	58,8	46,2	79
Макаронна фабрика . .	208	145	70	4817	4650	97	23,0	32,0	139
Бісквітна фабрика . .	1020	1530	150	10 910	25 626	235	10,7	17,0	159
Кондитерська фабрика „Жовтень“	2707	2717	101	49 998	63 728	127	18,0	23,4	130
Жирокомбінат	1732	1379	80	46 856	56 547	121	27,0	40,7	151
Спиртотрест	11 530	14 780	128	69 111	83 496	121	6,0	5,6	93
Пивзавод № 1	1039	1363	131	2463	3332	135	2,3	2,4	104
В середньому	1935	2330	120	20 664	26 302	127	23,2	27	116,4

Як бачимо, випуск продукції на карбованець оборотних коштів коливається від 71,4 до 2,4 крб. За 1958—1965 рр. більшість підприємств поліпшили використання оборотних коштів, наприклад, бісквітна фабрика, жирокомбінат та ін.

Важливим заходом є новий порядок розрахунку рентабельності роботи підприємств, коли рентабельність визначається відношенням прибутку не до повної собівартості, а до суми основних виробничих фондів і нормованих оборотних коштів. Це пояснюється тим, що у собівартість продукції входить тільки частина вартості використовуваних основних виробничих фондів (амортизація), тому рівень рентабельності, що визначався раніше як відношення прибутку до собівартості продукції, неправильно відбивав ступінь використання основних виробничих фондів на підприємстві.

Відомо, що найважливішою умовою побудови комунізму є зростання продуктивності суспільної праці, що виявляється у скороченні витрат живої і уречевленої праці на одиницю продукції. Але ж витрати уречевленої праці в деяких галузях виробництва переважають серед загальних витрат. Обслідування показують, що розмір прибутку більше ніж на $\frac{4}{5}$ залежить від ефективності використання виробничих фондів.

Підприємства харчової промисловості Харківщини за роки семирічки добилися підвищення ефективності виробництва, про що свідчать дані табл. 5.

З даних табл. 5 бачимо, що усі підприємства, за винятком підприємств спиртотресту, за цей період підвищили ефективність виробництва. Основне джерело цього зростання — раціональне використання основних виробничих фондів і оборотних коштів.

Великого значення набувають також відрахування з прибутку в бюджет підприємства у вигляді плати за закріплені за ним основні виробничі фонди і оборотні кошти. Плата за фонди у 1966 році становила 6% вартості основних виробничих фондів і оборотних коштів. Роз-

Таблиця 5

Зростання ефективності виробництва

Підприємства	Зростання ефективності виробництва, %	Фондовіддача 1958 р. проти 1965 р., %	Випуск продукції на карбованець оборотних коштів, %
Комбінат хлібопродуктів	122	109,6	113
Млинкрупзавод № 2	210	97,0	70
Хлібозавод № 2	365	101,2	138
Хлібозавод № 5	138	94,0	80
Макаронна фабрика	126	93,0	139
Бісквітна фабрика	227	165,0	159
Кондитерська фабрика „Жовтень“	140	105,0	130
Жирокомбінат	276	118,7	150
Спиртотрест	100	70,0	93
Пивзавод № 1	118	122,6	100,4

раховується вона з наявності їх на початок року і передбаченої планом зміни (табл. 6).

Таблиця 6

Розрахунок плати за основні виробничі фонди і оборотні кошти

Підприємства	Вартість основних виробничих фондів і оборотних коштів, тис. крб.	Сума плати за фонди, тис. крб.	Плановий балансовий прибуток, 1966	Відношення суми плати до суми прибутку, %	Ефективність виробництва, крб.
Бурякоцукротрест	54 500	3270	11 638	28,1	0,21
Жирокомбінат	4165	250	6112	4,1	1,46
Млинкрупзавод № 2	1448	87	1534	5,7	1,05
Кондитерська фабрика „Жовтень“	7826	470	8719	5,4	1,12
Бісквітна фабрика	2744	165	5362	3,1	1,95
Хлібозавод № 2	446	27	535	5,0	1,19
Хлібозавод № 5	291	18	309	5,8	1,05
Макаронна фабрика	525	32	616	5,2	1,17
Пивзавод № 1	3210	193	695	27,8	0,22
Лікєро-горілочний завод спиртотресту	1287	77	968	7,9	0,75

Дані табл. 6 свідчать про те, що плата за фонди неоднаково стимулює підвищення ефективності виробництва на різних підприємствах навіть однієї галузі, відіграючи тим меншу роль у матеріальній заінтересованості підприємства, чим вища його рентабельність. Тому треба так диференціювати плату за фонди, щоб вона дійсно стимулювала ефективність використання фондів підприємства.

Необхідно також провести велику і складну роботу по удосконалюванню ціноутворення, бо від рівня оптових цін і собівартості продукції залежить прибуток підприємства. Оптові ціни на продукцію промисловості мають стати важливим стимулом для зниження собівартості продукції, щоб не тільки відшкодовувати затрати на виробництво, а й забезпечити максимальний прибуток.

Як бачимо, на підприємствах харчової промисловості Харківської області така робота провадиться, але й тут ще не використані усі резерви підвищення ефективності виробничих фондів.

РОЛЬ СПОЖИВЧИХ БЮДЖЕТІВ СІМЕЙ У ВИВЧЕННІ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ

В. М. Мозжухіна

Накреслюючи плани господарського і культурного росту, Комуністична партія нашої країни керується об'єктивними економічними законами соціалізму, виражає корінні інтереси народу. Соціалізм означає «планомірну організацію суспільно-виробничого процесу, — вказував В. І. Ленін, — для забезпечення добробуту і всебічного розвитку всіх членів суспільства»¹.

У рішеннях XXIII з'їзду КПРС з новою силою підкреслюється, що при соціалізмі виробництво ведеться не заради виробництва, а для повнішого задоволення матеріальних і духовних потреб народу. Головне економічне завдання нової п'ятирічки партія вбачає в тому, щоб добитися істотного піднесення життєвого рівня радянського народу на основі росту продуктивності праці, збільшення обсягу виробництва матеріальних цінностей і прискорення темпів росту національного доходу.

На даному етапі розвитку соціалістичного суспільства велике значення мають проблеми, пов'язані з вивченням рівня життя трудящих. Під рівнем життя слід розуміти ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини, тобто суму матеріальних благ і життєвих вигод, які на даний час має населення країни.

Для вирішення проблем, зв'язаних з вивченням рівня життя трудящих, треба систематично одержувати відомості про рівень життя окремих суспільних груп населення в різних районах країни і різних галузях народного господарства.

Джерелом статистичних відомостей про піднесення матеріального добробуту і культурного рівня життя трудящих є перш за все узагальнені показники по СРСР в цілому. До них належать дані зростання національного доходу, виробництва речей широкого вжитку, фонду заробітної плати, суми державних асигнувань на соціально-культурні заходи, капіталовкладень держави на житлокомунальне будівництво і т. д.

Але при вивченні рівня й динаміки матеріального добробуту різних груп населення цих показників ще не досить. Тут важливе місце посідає статистика бюджетів населення. Саме статистика розробляє комплекс показників, що характеризують всі сторони добробуту трудящих окремих суспільних груп, різних галузей народного господарства і районів країни.

Бюджетні обстеження дають можливість досконально вивчати структуру доходів, витрат, рівень і склад споживання. За повнотою питань, які вивчаються, з бюджетними обстежуваннями не може зрівнятися жодне статистичне обстеження.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 98.

Зараз у нашій країні обстежується 51 тисяча бюджетів сімей робітників промисловості й будівництва, працівників залізничного транспорту, радгоспів, колгоспників, інженерно-технічних працівників, службовців та пенсіонерів. Лише у Харківській області обстежується більш ніж одна тисяча сімейних бюджетів різних груп населення.

У Радянському Союзі бюджетне обстеження населення базується на міцній науковій основі. Бюджети вивчають вибіркоким методом як найефективнішою формою несущільного обстеження. Практично це означає, що для обстеження відбирається порівняно невелика кількість сімей (приблизно 1—2 сім'ї на 1000), але таким чином, щоб середні показники, які характеризують вибіркиму кількість сімей (їх бюджети), репрезентували відповідні показники всієї маси сімей.

Обстеження бюджетів населення в нашій країні провадиться на добровільних началах, тобто за згодою всіх членів обстежуваної сім'ї. Бюджети одних і тих же сімей обстежуються щомісяця протягом всього року. У багатьох сім'ях бюджети вивчаються протягом ряду років безперервно, що дозволяє глибше й повніше висвітлювати зміни, які відбуваються в складі сімей, їх доходах, витратах і споживанні.

У Радянському Союзі бюджетні обстеження провадяться експедиційним способом (бланк бюджетного обстеження за визначений період заповнює реєстратор по опитуванню населення) у поєднанні з методом поточних записів (відомості про доходи і витрати складаються на підставі систематичних записів). Цей метод забезпечує одержання досить достовірних даних.

Швидкі темпи економічного розвитку й росту національного доходу є основою піднесення життєвого рівня народу.

Національний дохід у нашій країні безперервно зростає, а разом з тим збільшуються і доходи трудящих. Так, за п'ять років національний дохід підвищився на 33% і в 1965 р. становив понад 190 млрд. крб. Майже три чверті цієї суми — 141 млрд. крб. — використано на задоволення потреб радянських людей. За дану п'ятирічку національний дохід має зрости на 38—41%.

Основним доходом робітників і службовців є заробітна плата, яка в СРСР постійно підвищується. Так, середньомісячна грошова заробітна плата робітників і службовців у народному господарстві піднялась за 1965 рік на 5,8% і досягла 95 крб., а на великих підприємствах ще вища. Наприклад, середньомісячна заробітна плата одного працівника на ХТЗ дорівнювала 105 крб., а робітника — 103 крб.

За роки нової п'ятирічки заробітна плата робітників та службовців зросте в середньому не менш як на 20% і дорівнюватиме приблизно 115 крб. на місяць, мінімум заробітної плати підвищиться до 60 крб.

Але доходи трудящих не обмежуються прямою заробітною платою. Дедалі більшу роль відіграють суспільні фонди споживання. За 1965 рік населення одержало із цих фондів на безплатну освіту, медичне обслуговування, соціальне забезпечення, пенсії, стипендії і т. п. 41,5 млрд. крб. проти 36,7 млрд. крб. у 1964 р. і проти 27,3 млрд. крб. у 1960 році. У 1970 р. суспільні фонди споживання становитимуть приблизно 60 млрд. крб.

Роль суспільних фондів у різних сім'ях неоднакова. Чим більше членів сім'ї і більше в ній непрацюючих — стариків і дітей, тим, звичайно, більша в її бюджеті частка суспільних фондів. Наведемо для прикладу бюджети двох сімей за 1965 рік.

Сім'я робітника одного з машинобудівних заводів м. Харкова складається з трьох чоловік: дружина-службовець, син дошкільного віку

і сам глава сім'ї, який разом з дружиною одержує на рік 2340 крб. Але загальний річний доход сім'ї дорівнював 2719 крб.

А ось бюджет робітниці однієї з харківських фабрик. В її сім'ї п'ять чоловік: чоловік-пенсіонер, дочка, яка працює разом з матір'ю, і двоє неповнолітніх дітей. Сама обстежувана і її дочка одержують на рік 2000 крб. Чоловікові щороку держава виплачує 1265 крб. пенсії. Але загальний річний доход і в цій сім'ї значно більший — він перевищує 4000 крб.

З яких же джерел формується решта доходу сімей? Грошова заробітна плата доповнюється в них преміями й іншими виплатами з фондів підприємств, безплатним користуванням лікарнею, одержанням пільгових путівок в санаторії і т. д. Лише за навчання старшої дитини у школі обстежувана мала б заплатити приблизно 80 крб. на рік, а за молодшу, яка відвідує дитячий садок, — 270 крб. Обстежуваний робітник мав пільгову лікувальну путівку в санаторій, яка коштувала 95 крб. Проте він оплатив лише 30% її вартості. Перебування його сина в дитячому садку коштує приблизно 432 крб. на рік, приблизно три чверті цієї суми оплачує держава.

Велике значення при вивченні бюджетів трудящих мають дані не тільки про доходи, а й про витрати на задоволення життєво необхідних потреб. Отже, цікаво розглянути структуру витрат обстежуваної сім'ї.

Таблиця

Структура споживчого бюджету сім'ї, яка складається з трьох дорослих і двох дітей
(% до загальної суми витрат)

Статті витрат	1965 р.
Харчування	54,7
Одяг і взуття	5,9
Тканини	0,5
Санітарно-гігієнічні потреби	1,1
Культурно-освітні заходи	1,4
Транспорт	2,9
Житло	1,7
Мебля і господарчі предмети	1,7
Лікування	0,2
Інші витрати	29,9
Всього	100,0

З наведених даних видно, що найбільшу питому вагу становлять витрати на харчування — 54,7% загальної суми. Друге місце посідають витрати на одяг та взуття — 5,9%, потім на транспорт — 2,9%. На культурно-освітні заходи витрачається 1,4% і т. п.

Витрати обстежуваної сім'ї в загальній сумі доходів¹ складали 90,3%, решта грошей відкладалася в ощадну касу. Сім'я в 1966 р. мала одержати нову квартиру, тому вона планувала придбання нових меблів.

У підвищенні життєвого рівня нашого народу велике значення матимуть істотні зміни пропорцій у народному господарстві, перерозподіл засобів на користь виробництва предметів споживання при збереженні випередження розвитку виробництва засобів виробництва.

У нашій країні вивченню споживання населення приділяється виняткова увага.

¹ Доход сім'ї без урахування безкоштовних послуг і дотацій держави і підприємства.

За роки п'ятирічки (1966—1970 рр.) повинні зблизитися рівні споживання сімей робітників і колгоспників. У структурі споживання населення міста і села зросте питома вага висококалорійних продуктів харчування.

Багаторічні дані обстеження сімей робітників промисловості і колгоспників Харківської області свідчать про якісні зміни у структурі й рості споживання продовольчих і промислових товарів. Споживання молочних продуктів виросло в 1964 р. в порівнянні з 1953 роком в сім'ях робітників у 2 рази, колгоспників — у 1,8 раза, а споживання м'ясних продуктів — відповідно у 1,5 і 1,3 раза.

У зв'язку з ростом споживання висококалорійних продуктів зменшилося споживання хліба.

Показовим є зростання товарообороту і зміни його структури на селі. У системі облспоживспілки за семирічку він виріс у 1,6 раза. Особливо збільшився за цей період продаж населенню радіотоварів — у 3,6 раза, електротоварів — у 4,2 раза, меблі — в 2,9 раза і т. п. Усе це свідчить про піднесення матеріального і культурного рівня сільського населення.

Таким чином, наведені узагальнені і фактичні матеріали дають можливість зробити висновок про те, що найбільш повну картину змін у матеріальному і культурному рівні населення дають показники по країні в цілому разом з даними бюджетів населення. Звідси і впливає значення споживчих бюджетів сімей у вивченні матеріального добробуту населення.

Зростання ролі споживчих бюджетів висуває перед статистикою бюджетів завдання — постійно вдосконалювати методи бюджетних обстежень.

Останнім часом запропоновано поточні річні обстеження сімей замінити методом моментальних спостережень, тобто одноразових відвідувань. При цьому фіксуються доходи і витрати сімей, а також інші показники в день відвідування.

При моментальному спостереженні можна розширити програму обстежень, включивши додаткові питання, наприклад, які товари культурно-побутового призначення населення планує придбати найближчим часом та ін. Такі відомості допоможуть торговельним організаціям формувати замовлення промисловості, тобто повніше вивчати проблеми народного споживання і товарного обігу.

РЕЗЕРВИ ПІДВИЩЕННЯ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ЦУКРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

З. Л. Житницький, А. В. Сивоконь

Підвищення економічної ефективності суспільного виробництва — головний напрямок боротьби за створення матеріально-технічної бази

Цій меті підпорядкована і господарська реформа, що проводиться комунізму.

на основі рішень вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Поліпшити управління промисловістю, удосконалити планування та посилити економічне стимулювання виробництва — такі шляхи повнішого використання величезних переваг планової соціалістичної системи господарства. Створюються умови для впровадження на всіх ділянках виробництва справжнього господарського розрахунку, що забезпечує можливість найефективнішого використання усіх виробничих ресурсів та встановлення режиму раціонального господарювання для досягнення в інтересах суспільства найбільших результатів при найменших витратах.

Перехід підприємств на нові умови роботи вимагає всебічного глибокого аналізу основних показників, що характеризують досягнутий рівень економічної ефективності виробництва.

В Директивах XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр. вказано на необхідність такої об'єктивної оцінки виробничих ресурсів та резервів для визначення шляхів ефективного розвитку.

Особливо уважно слід вивчати рівень рентабельності виробництва за останні роки та основні фактори, що змінюють його.

Показник рентабельності, обчислений як відношення прибутку до середньорічної вартості основних та оборотних виробничих фондів, дає можливість виявити раціональність використання на підприємствах виробничих фондів. Аналіз прибутку та рівня рентабельності має також значення і для того, щоб визначити можливості підприємств щодо внесення державі плати за фонди, створювання заохочувальних фондів та фонду розвитку виробництва з переходом на нові умови роботи.

Аналіз сприятиме виявленню невикористаних на багатьох підприємствах резервів, які дали б значну економію. Це стосується також підприємств цукрової промисловості — однієї з найбільших галузей харчової промисловості, що швидко розвивається.

У 1965 р. в СРСР вироблено 11 млн. т цукру-піску¹ (майже в 5 разів більше проти довоєнного 1940 р.). Підприємства цукрової промисловості відіграють важливу роль у забезпеченні росту нагромадження в народному господарстві. Із загальної суми прибутку, одержаного в 1964 р. підприємствами усіх галузей харчової промисловості країни

¹ «Правда», 3 лютого 1966 р.

(5387 млн. крб.), на цукрову промисловість припадало понад 9,2% (496 млн. крб.)¹.

Однак можливості росту виробництва та підвищення його економічної ефективності використані не повністю, про що свідчить досвід роботи підприємств цукрової промисловості Харківської області.

Середній рівень рентабельності на дев'яти заводах становив у 1964 р. 25,56%. По окремих підприємствах цей показник коливається в значних межах. Найвищого рівня рентабельності досягли заводи Первухінський (49,10%), Ново-Іванівський (43,16%), Пархомівський (37,10%). У той же час рентабельність виробництва Конгресівського заводу була лише 11,80%, а на Ленінському заводі найнижча — 11,36%. Чим же викликана така різниця в рівні рентабельності окремих підприємств? Розглядаючи основні причини, слід пам'ятати, що підприємства цукрової промисловості виробляють однорідну продукцію (отже, тут не можуть відбитися ні зміни в асортименті продукції, ні різниця в умовах ціноутворення); знаходяться вони в однакових природних умовах, внаслідок чого на рівень рентабельності не може істотно впливати різниця в якості перероблюваної сировини (цукрових буряків) або режим виробництва (строк і тривалість виробничого сезону). Основні причини такого різнобою треба шукати в різному ступені технічної оснащеності підприємств, а головним чином, в якості їх виробничо-господарської діяльності.

Як відомо, в собівартості цукру-піску найбільшу питому вагу становлять витрати на сировину. На підприємствах Харківської області вони досягли 79,6%. Тому вирішальною умовою підвищення ефективності виробництва є всебічна економія у використанні сировини. Для цього треба поліпшувати умови зберігання заготовлених буряків, удосконалювати технологію їх переробки, добиватися зниження втрат у виробництві. Цілком закономірно, що на підприємствах з вищою рентабельністю основні техніко-економічні показники використання сировини значно вищі середнього рівня, який склався на підприємствах області (табл. 1).

Таблиця 1
Техніко-економічні показники підприємств цукрової промисловості Харківської області в 1964 р.
(в % до ваги перероблених буряків)

Показники	В середньому по підприємствах області	Первухінський завод	Ново-Іванівський завод	Пархомівський завод
Вихід цукру	14,08	15,03	14,90	16,08
Втрати цукру у виробництві . .	0,95	0,93	0,92	0,92
Кількість цукру у патоці . . .	2,69	2,39	2,63	2,23

На цих же підприємствах ефективніше використовуються і основні виробничі фонди. Вихід продукції на 1 крб. основних виробничих фондів в 1964 р. в середньому на підприємствах області становив 96 коп., а на цукрових заводах набагато більше: на Первухінському майже удвічі — 2 крб. 05 коп., на Ново-Іванівському майже в 1,7 раза — 1 крб. 64 коп. на Пархомівському — в 1,2 раза — 1 крб. 16 коп.

Ефективне використання виробничих ресурсів позначилося на рівні собівартості продукції. У 1964 р. собівартість 1 цн цукру-піску на під-

¹ «Народное хозяйство СССР в 1964 году», статистический сборник, изд-во «Статистика», 1965, стор. 42—43.

приємствах Харківської області становила 25 крб. 47 коп., на Первухінському заводі домоглися зниження собівартості до 24 крб. 27 коп., на Ново-Іванівському — до 23 крб. 40 коп.

Аналіз рентабельності окремих підприємств протягом кількох років показує, як впливає якість виробничо-господарської діяльності на рівень рентабельності. Дані по підприємствах, розглянутих нами вище, наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Рентабельність підприємств цукрової промисловості Харківської області
(прибуток в % до середньорічної вартості виробничих фондів)

	1960 р.	1961 р.	1962 р.	1963 р.	1964 р.
Середня по підприємствах області	16,18	19,09	18,92	3,18	25,56
Первухінський завод	25,30	44,30	49,43	12,20	49,10
Ново-Іванівський завод	34,80	28,00	32,93	16,01	43,16
Пархомівський завод	6,90	33,40	5,16	0,38	37,10

Первухінський та Ново-Іванівський заводи протягом п'яти років працюють рентабельно. Досягнуті ними сталі показники, як правило, перевищують середній рівень. Зниження рівня рентабельності на цих заводах, як і в цілому по області в 1963 р., зумовлено зниженням врожайності та валового збору цукрових буряків через несприятливі метеорологічні умови. Загальний обсяг виробництва цукру-піску на підприємствах області в 1963 р. зменшився на 30% проти 1962 р.¹

Підсумки роботи Пархомівського заводу свідчать про значні коливання в рівні рентабельності. Очевидно, тут не змогли закріпити досягнуті за окремі роки успіхи в ефективному використанні виробничих ресурсів.

Особливо цікаво порівняти показники рентабельності підприємств, що знаходяться у приблизно однакових умовах виробництва, наприклад, 1-го Петровського і Ленінського заводів (табл. 3).

Таблиця 3

Рентабельність виробництва (заводів) за 1960—1964 рр.

Заводи	1960	1961	1962	1963	1964
Ленінський	—	—	6,28	—	11,36
1-ий Петровський	9,48	—	17,49	—	24,89

Ленінський завод працював рентабельно тільки два роки з п'яти. Але в ці роки рівень рентабельності дуже низький, за показниками завод був на останньому місці серед підприємств області. Рентабельність виробництва на 1-му Петровському заводі також невисока, однак рівень її перевищує в 1964 р. показники ленінського більш ніж удвоє. Пояснюється це насамперед кращим використанням виробничих ресурсів. Вихід цукру становить тут 13,88%, в той час як на Ленінському заводі тільки 13,58. Економічніше на 1-му Петровському заводі використовується і паливо. Питома витрата його на 37% нижча, ніж на Ленінському. Значно відрізняються і витрати праці у виробництві. На Ленінському заводі на кожні 1000 цн перероблених цукрових буряків вони становлять 26,9 люд-д, а на 1-му Петровському — 20,4 люд-д. 1-ий Петровський завод ефективніше використовує основні виробничі фонди. Вихід продукції на один крб. основних виробничих фондів в 1964 р. — 1 крб. 10 коп., тобто в 1,6 раза вище, ніж на Ленінському заводі, де цей показник не перевищував 70 коп.

¹ Див. Статистичний збірник «Народне господарство Харківської області», вид-во «Статистика», Київ, 1965, стор. 29.

Низький рівень використання основних фондів на Ленінському заводі і деяких інших підприємствах значною мірою пов'язаний з тим, що до останнього часу не було дійового економічного стимулу, який зацікавлював би господарників. Як відомо, рівень використання основних фондів не входив до показників ефективності виробництва. Тому підприємствам, по суті, було байдуже, яке місце в загальному обсязі основних фондів займає найбільш активна їх частина — устаткування, що безпосередньо впливає на зростання обсягу виробництва та на поліпшення його економічних показників. Наприклад, в основних фондах Ленінського заводу переважають будови і споруди — 65%, на устаткування припадає 33,3%, в тому числі робочі машини становлять тільки 11,6%. На 1-му Петровському заводі питома вага устаткування значно вища — 46,7%, а робочі машини становлять 25,1%. На будови і споруди припадає лише 50,6%. Цим в значній мірі і зумовлюється різниця в рівні показників використання основних фондів на цих заводах. Якщо ж на Ленінському заводі змінити структуру основних виробничих фондів, щоб на кожен карбованець устаткування припадало б інших основних фондів стільки ж, скільки і на 1-му Петровському заводі, то загальна вартість основних виробничих фондів значно зменшилася б, а рівень рентабельності зріс би на 15,7%.

Боротьба за підвищення ефективності виробництва вимагає від керівників-господарників уважного вивчення структури основних виробничих фондів з метою збільшення питомої ваги найактивнішої їх частини.

Велике значення має і зменшення строків освоєння нових виробничих потужностей. На підприємствах цукрової промисловості цей процес триває довгий час. Так, введений в дію ще в 1962 р. новий Савинський завод, потужністю 25 тис. *цн.* добової переробки цукрових буряків протягом трьох років (1962—1964 р.) не виконував планових завдань і завадав державі збитків. Лише в 1965 р. завод поліпшив виробничі показники і вперше добився рентабельної роботи.

Таким чином, аналіз основних показників роботи підприємств цукрової промисловості дозволяє виявити великі резерви, використання яких значно підвищить ефективність виробництва. Відстаючі підприємства, використовуючи якнайкраще сировину і доводячи вихід цукру до середнього рівня, досягнутого підприємствами області, з тієї ж кількості переробленої сировини могли б дати додатково протягом року для потреб народного господарства близько 77 тис. *цн.* цукру, тобто збільшити річний обсяг виробництва на 2,8%. Щоб найповніше виявити й використати всі резерви підприємств цукрової промисловості, треба ширше запроваджувати економічні стимули розвитку виробництва, встановлювати справжній господарський розрахунок, підвищувати роль прибутку і показника рентабельності. Для цього слід переглянути склад виробничих фондів, позбавитися непотрібних предметів устаткування, уточнити оцінку фондів по відновлюваній вартості. Важливо також матеріально зацікавити трудівників не тільки в наслідках безпосередньо своєї роботи, але й роботи підприємства в цілому. Припинення ролі економічних стимулів значно стримувало використання внутрігосподарських резервів. Перехід до нових умов економічного стимулювання виробництва на основі рішень вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС докорінно змінить умови роботи підприємств.

Наведемо деякі розрахунки розмірів заохочувальних фондів (групові нормативи відрахувань за зростання прибутку і рівень рентабельності умовно встановлені по фактичних даних 1959—1964 рр.). Середньорічний темп приросту прибутку за 1959—1964 рр. становив 13,6%. В основу розрахунку групового нормативу відрахувань нами був покла-

дений середньорічний темп, як більш стійкий показник, з урахуванням коливання прибутку в окремі роки. Середній рівень рентабельності за шість років — 18,75%. При визначенні нормативу відрахувань бралось до уваги, що для створення фондів матеріального заохочування трудящих відрахування з прибутку повинні дорівнювати 20% від фонду заробітної плати ІТП і службовців та 1,5% від загального фонду заробітної плати виробничого персоналу. На підприємствах цукрової промисловості області фонд заробітної плати ІТП і службовців становить 13,7% усього фонду, отже, розмір відрахувань від їх заробітної плати у відношенні до всього фонду буде 2,74% ($0,2 \times 0,137$). Загальний розмір відрахувань у фонд матеріального заохочування становитиме 4,24% ($2,74 + 1,5$). Крім того, потрібні відрахування у розмірі 2% до фонду заробітної плати у фонд соціально-культурних заходів та житлового будівництва. На цій підставі і визначаються нормативи відрахувань до заохочувальних фондів. При цьому береться до уваги, що 50% відрахувань повинні бути зроблені за приріст прибутку і 50% — за рівень рентабельності. (Приріст прибутку взято замість приросту реалізованої продукції, бо обсяг реалізації коливається в різні роки і залежить не так від заводів, як від урожаю цукрових буряків). Тоді норматив відрахувань за кожний процент приросту прибутку буде $3,12 : 13,6 = 0,23\%$, а за рівень рентабельності — $3,12 : 18,75 = 0,17\%$. Ці нормативи дають можливість розрахувати розміри заохочувальних фондів для окремих підприємств. Покажемо це на прикладі 1-го Петровського цукрового заводу. Фонд заробітної плати в 1964 р. становив тут 569 тис. крб. Отже, розмір відрахувань за приріст прибутку міг би дорівнювати 17,8 тис. крб.

$(569 \times \frac{3,12}{100})$. Рівень рентабельності становив 24,89%. Отже, відрахування дорівнюватимуть 4,23% ($24,89 \times 0,17$). Сума відрахувань в цьому випадку становила б 24,1 тис. крб. $(569 \times \frac{4,23}{100})$ Таким чином, розраховані нами умовно заохочувальні фонди в 1964 р. тільки на 1-му Петровському заводі становили б 41,9 тис. крб. На підприємствах, які досягли вищої рентабельності, ці фонди були б ще більшими. Для всіх підприємств цукрової промисловості Харківської області ці фонди могли б дорівнювати 336 тис. крб. Але відрахувань у фонд підприємств у 1964 р. не було зовсім, загальна сума сплачених по усіх джерелах премій становила лише 80 тис. крб. через недоліки в системі, а також несприятливі умови 1963 року.

Як бачимо, економічні стимули розвитку виробництва на підприємствах цукрової промисловості використовувались дуже обмежено. Посилення їх сприятиме підвищенню рівня рентабельності. Нами зроблений такий приблизний розрахунок за даними 1964 р. Середній рівень рентабельності цукрових заводів області у 1964 р. становив 25,56%. Якщо на основі заохочення підприємств у підвищенні рентабельності подолати відставання окремих заводів і загальний середній рівень рентабельності піднести до рівня кращих підприємств, то середня рентабельність буде доведена до 32,1%. В цьому випадку загальна сума прибутку збільшилась би приблизно на 3,8 млн. крб. за рік, а заохочувальні фонди — на 50 тис. крб. Отже, зміни умов планування та економічного стимулювання виробництва забезпечать значне підвищення економічної ефективності роботи підприємств цукрової промисловості. Разом з тим значно зросте чистий дохід суспільства. Завдання усіх керівників-господарників і колективів підприємств — уважно вивчивши невикористані резерви, визначити ті конкретні рубежі, яких треба досягти вже в найближчі роки.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ РУДИ КУРСЬКОЇ МАГНІТНОЇ АНОМАЛІЇ НА МЕТАЛУРГІЙНИХ ЗАВОДАХ ДОНБАСУ

Е. В. Фіх

У 1963—1966 рр. деякі металургійні заводи Донбасу стали використовувати в агломераційній шихті руду Курської магнітної аномалії (КМА). Оскільки ця руда має вартість вищу від криворізької, виникає потреба визначити економічну ефективність та доцільність використання її в металургійній промисловості Донбасу.

Щоб вирішити це питання, треба встановити, як впливає застосування руди КМА на собівартість агломерату, витрати коксу в доменному виробництві, собівартість чавуну та на обсяг середньодобового виробництва, а значить, і на продуктивність праці у доменних цехах.

Собівартість агломерату складається під впливом декількох факторів. Головними з них є витрати аглоруди КМА, криворізьких руд та концентрату. Неважко встановити, що собівартість агломерату збільшуватиметься із зростанням питомої ваги руди КМА в агломераційній сировині. Але для оцінки економічного ефекту нам треба знати не тільки загальну характеристику залежності, а й її міру, яка може бути встановлена за допомогою кореляційного аналізу.

y_0 — собівартість 1 т агломерату, коп.;

x_1 — витрати руди КМА, кг;

x_2 — витрати криворізької руди, кг;

x_3 — витрати концентрату, кг.

За даними аглофабрики Макіївського металургійного заводу були зроблені графіки залежності означених вище показників, аналіз яких виявив, що форма зв'язку тут лінійна і може бути виражена рівнянням, яке характеризує зв'язок собівартості агломерату та інших факторів. Рівняння має бути таким:

$$y_0 = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \beta_3 x_3,$$

де β_0 — вільний член, а β_1 ; β_2 і β_3 — коефіцієнти при x_1 , x_2 , x_3 . Параметри рівняння можна розрахувати за допомогою бета-коефіцієнтів. У цьому випадку воно матиме вигляд

$$y_0 = 313,5 + 0,432x_1 + 0,272x_2 + 0,477x_3.$$

Крім того, можна використати коефіцієнти часної кореляції¹, що дає $y_0 = 313,9 + 0,432x_1 + 0,270x_2 + 0,479x_3$.

Легко помітити, що істотних відхилень у першому і другому випадку рівняння не має. Наведена залежність дає змогу встановити, що вико-

¹ Вони становлять: $r_{01 \cdot 23} = 0,759$; $r_{02 \cdot 13} = 0,538$; $r_{03 \cdot 12} = 0,594$. Коефіцієнт множинної кореляції $R_{0 \cdot 123} = 0,779$.

ристання в шихті для агломерації руди КМА замість криворізької підвищує вартість агломерату на 16 коп. на кожні 100 кг руди КМА.

Витрати коксу залежать від складу доменної шихти, тому важливо визначити, як змінюються ці показники при використанні агломерату, до якого входить руда КМА.

Оброблені методом кореляційного аналізу¹ техніко-економічні показники роботи доменних печей Макіївського металургійного заводу на агломераті з рудою КМА дали змогу встановити залежність витрат коксу (z) від збільшення питомої ваги руди КМА (p) в агломераті:

$$z = 676,7 - 0,0198p.$$

Таким чином, в цілому по доменному цеху економія коксу становить 2 кг на кожні 100 кг руди КМА.

Підвищена у порівнянні з криворізькою рудою концентрація заліза в руді КМА приводить не тільки до зниження витрат коксу, а й до зростання виплавки чавуну. Аналіз роботи доменних печей дає таку залежність між добовим виробництвом чавуну (u) і витратами руди КМА (q)²:

$$u = 1508,9 + 0,046q \text{ (домна № 1);}$$

$$u = 1242,7 + 0,194q \text{ (домна № 2);}$$

$$u = 1560,9 + 0,090q \text{ (домна № 3);}$$

$$u = 1537,1 + 0,040q \text{ (домна № 4);}$$

$$u = 1878,5 + 0,058q \text{ (домна № 5).}$$

Як видно з наведених рівнянь, збільшення середньодобового виробництва чавуну становить від 4 до 19 т за добу.

Підвищення продуктивності доменних печей, цілком зрозуміло, приводить до зниження собівартості чавуну, бо утворюється відносна економія умовно-постійної частини виробничих витрат. Математична обробка даних про собівартість чавуну показала залежність між витратами руди КМА (m) і собівартістю чавуну (n), що по окремих домнах дає³:

$$n = 31,28 - 0,0004m \text{ (домна № 1);}$$

$$n = 31,14 - 0,0016m \text{ (домна № 2);}$$

$$n = 31,30 - 0,0008m \text{ (домна № 3);}$$

$$n = 31,86 - 0,0014m \text{ (домна № 4);}$$

$$n = 31,03 - 0,0010m \text{ (домна № 5).}$$

В цілому по доменному цеху досягається зниження собівартості чавуну в сумі 11 коп. на кожні 100 кг використаної руди КМА. Наведений аналіз ефективності використання руди КМА дозволяє зробити такі висновки:

1. Збільшення питомої ваги руди КМА в шихті для агломерації приводить до деякого зниження продуктивності агломашин, хоча фактична їх продуктивність в розглянутому періоді не тільки не зменшилась, а навіть зросла (104 кг/год. на 100 кг руди КМА) завдяки заходам, яких вжито колективом фабрики щодо підготовки шихти перед спіканням.

¹ При коефіцієнті кореляції $r = 0,779$.

² Коефіцієнти кореляції по домнах відповідно становлять: $r = 0,833$ (№ 1); $r = 0,898$ (№ 2); $r = 0,847$ (№ 3); $r = 0,839$ (№ 4); $r = 0,821$ (№ 5).

³ При коефіцієнтах кореляції по домнах: $r = 0,773$, (№ 1); $r = 0,831$ (№ 2); $r = 0,794$ (№ 3); $r = 0,829$ (№ 4); $r = 0,796$ (№ 5).

По доменному цеху $r = 0,805$.

2. Хоч використання руди КМА дещо підвищує собівартість агломерату, але велика концентрація заліза, зменшення шлакуючих окисів та поліпшення фізичних властивостей шлаків дозволяє скоротити витрати коксу і забезпечує вищу продуктивність доменних печей. При цьому собівартість чавуну знижується.

3. У зв'язку з підвищенням продуктивності доменних печей зростає продуктивність праці в них. На Макіївському металургійному заводі кожні 100 кг додатково введеної в аглошихту руди КМА збільшують виробіток на одного трудящого на 5 т за місяць.

ДЕЯКІ ПІДСУМКИ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В РОКИ СЕМИРІЧКИ (1959—1965 рр.)

Ю. І. Терехов

XXII з'їзд КПРС накреслив грандіозну програму будівництва комуністичного суспільства в нашій країні. Поряд з могутнім розвитком промисловості у цій програмі велике місце відводиться й сільському господарству, яке зможе забезпечити ефективне підвищення рівня споживання необхідних товарів трудящими тільки тоді, коли здійснюватиметься всестороннє піднесення сільського господарства в цілому по країні. Відомо, що виробництво харчових та інших продуктів для задоволення потреб народу є найпершою передумовою всебічного розвитку продуктивних сил суспільства. К. Маркс вказував, що «виробництво харчових засобів є найпершою умовою життя безпосередніх виробників і всякого виробництва взагалі»¹.

Виходячи з цього, Комуністична партія і Радянський уряд намітили широку програму піднесення всіх галузей сільського господарства, особливо підкреслюючи, що головним напрямом у розвитку цієї важливої галузі народного господарства є послідовна інтенсифікація колгоспного і радгоспного виробництва. Під інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва треба розуміти постійне збільшення виробництва продукції на тих же земельних площах через додаткове вкладення в них засобів виробництва, яке здійснюється шляхом широкого застосування найновіших сільськогосподарських машин, хімії, наукових методів і передового досвіду ведення господарства. Ці заходи забезпечать стійкий максимальний вихід продукції з кожного гектара землі при найменших затратах на одиницю продукції.

Отже збільшення виходу різної сільськогосподарської продукції може бути забезпечене не за рахунок огульного розширення площ орних земель, а в першу чергу шляхом інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. В. І. Ленін, характеризуючи цей процес, вказував на той факт, що «сільське господарство розвивається тут *головним чином* інтенсивно, не через збільшення *кількості* оброблюваної землі, а через поліпшення *якості* обробітку, через збільшення розмірів капіталу, вкладуваного в ту саму кількість землі»².

Відставання, яке мало місце за останні роки в сільському господарстві, може бути з успіхом подолане, якщо питанням послідовної і всебічної інтенсифікації приділятиметься достатня увага. Без цього підвищення продуктивності праці і зниження собівартості сільськогосподарської продукції неможливе. Це з особливою силою було підкреслено у рішеннях березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС і XXIII з'їзду партії.

¹ К. Маркс. Капітал, т. III, 1952, стор. 643.

² В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 57.

Вказавши на серйозні недоліки, що мали місце у розвитку сільсько-го господарства за останні роки, Пленум і з'їзд намітили конкретні шляхи його дальшого розвитку. Було виявлено причини того, чому в минулій семиріччі сільське господарство країни розвивалося такими темпами, які ніяк не могли задовольнити зростаючі потреби населення на продукти харчування, а легку і харчову промисловість — сировиною. За цей час загальний обсяг сільськогосподарської продукції в цілому по країні збільшився лише на 14%. З цього приводу О. М. Косигін, виступаючи на XXIII з'їзді КПРС, говорив, що «внаслідок відставання сільського господарства не повністю були виконані завдання по розвитку легкої і харчової промисловості, що не могло не позначитись на темпах зростання національного доходу і матеріального добробуту трудящих»¹.

Темпи розвитку сільського господарства Харківської області за минуле семиріччя також не могли повністю задовольнити потреби трудящих, купівельна спроможність яких завдяки зростанню заробітної плати і доходів значно зросла. Окремі галузі сільського господарства за цей час досягли деяких успіхів. Ці досягнення ґрунтуються в першу чергу на тому, що сільське господарство Харківщини йшло по шляху посилення інтенсифікації колгоспного і радгоспного виробництва. Підвищився рівень механізації і електрифікації, зміцнився керівний склад колгоспів та радгоспів, який за останні 5—7 років поповнився значною кількістю спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою. Сільське господарство одержало багато різних мінеральних добрив, що не могло не позначитись на піднесенні врожайності зернових і технічних культур і, кінець кінцем, привело до зміцнення кормової бази і розвитку інтенсивних галузей тваринництва. За цей же час дещо розширились посівні площі — з 1624,4 тис. га в 1958 р. до 1721,8 тис. га в 1965 р., або на 6%.

За сім років відбулося даліше зростання основних засобів виробництва, особливо в колгоспах, що також позитивно вплинуло на посилення інтенсифікації колгоспного виробництва. Якщо в 1958 р. по колгоспах області на 10 га сільськогосподарських угідь в середньому припадало 10,7 тис. крб., у 1963 — 22,4 тис. крб., у 1964 — 23,8 тис. крб., то на кінець 1965 р. цей показник перевищив суму 25 тис. карбованців. Ще характерніший показник інтенсивного росту основних засобів виробництва можна навести в розрахунку на одного колгоспника, що брав участь у суспільній праці. Так, якщо в 1958 р. на одного колгоспника основних засобів припадало на суму 728 крб., то на кінець 1965 р. ця сума зросла до 2197 крб., або на 302%. В окремих районах і колгоспах ці показники ще вищі.

У галузі механізації за цей період відбулося даліше збільшення тракторного парку в колгоспах і радгоспах з 13,1 тис. штук на початку семиріччя до 23,7 тис. штук на 1 січня 1966 р., або на 80,9%². Хоча це зростання й значне, проте воно ще недостатнє для того, щоб своєчасно і без втрат виконувати всі сільськогосподарські роботи, особливо в найбільш напружений період збирання зернових та заготівлі силосу. Для цього, як показали попередні підрахунки, необхідно подвоїти тракторний парк, щоб звільнити господарства від значних втрат урожаю. Цього можна досягти приблизно до 1970 року.

Збільшення кількості тракторів, розширення електромережі та використання інших механізмів сприяло зростанню електроозброєності працівників сільського господарства і підвищенню продуктивності праці, основним показником чого є обсяг валової сільськогосподарської про-

¹ Матеріали XXIII з'їзду КПРС. Вид-во політ. літ-ри УРСР, 1966, стор. 120.

² Дані про кількість тракторів наводяться в перерахунку на 15-сильні.

дукції у грошовій оцінці за порівнянними цінами і розрахований на одного середньорічного працівника, зайнятого в цьому виробництві. За даними Харківського обласного статуправління, динаміка показників рівня продуктивності праці в сільському господарстві має таких вигляд:

Таблиця 1

Показники рівня продуктивності праці в колгоспах і радгоспах за 1960—1965 роки
(в % до попереднього року)

Категорії господарства	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Радгоспи	112,2	97,5	102,4	80,6	137,2	106,8
Колгоспи	109,5	112,2	92,3	81,9	146,1	95,2
Разом радгоспи і колгоспи	110,5	109,0	94,7	81,7	145,9	98,5

На відміну від промисловості, де кожний наступний рік знаменувався зростанням продуктивності праці, в сільському господарстві області, як видно з таблиці 1, спостерігались різкі коливання, пов'язані перш за все із змінами метеорологічних умов кожного року. Несприятливі погодні умови 1962 і 1963 років призвели до зниження зростання продуктивності праці відповідно на 5,3 і 18,3%. А в найурожайнішому році продуктивність праці зросла на 45% у порівнянні з попереднім роком. Показник рівня продуктивності праці на 1965 р. розраховано, виходячи з середнього обсягу виробництва сільськогосподарської продукції за роки семирічки, щоб уникнути в якійсь мірі впливу метеорологічних умов. Якщо дотримуватися такої методології визначення динаміки рівня продуктивності праці, то за семиріччя продуктивність праці зросла в радгоспах на 22,5%, у колгоспах — на 15%, а в цілому по сільському господарству області — на 19%. Деяке зростання продуктивності праці за семирічку дало можливість колгоспам і радгоспам області збільшити виробництво продукції сільського господарства. Наведемо дані, що підтверджують це положення (див. табл. 2).

Із таблиці видно, що за семирічку в цілому по області виробництво продукції сільського господарства в розрахунку на одного середньорічного працівника зросло на 421 крб. або на 34%, а в розрахунку на один людино-день — на 1 крб. 90 коп. або на 41,3%. Дані таблиці свідчать, що рівень виробництва сільськогосподарської продукції зазнавав значних коливань. Найнижчий показник припадає на 1962 і 1963 роки, найвищий — на 1964 і 1965 роки. Як уже зазначалось, причиною цих коливань були несприятливі метеорологічні умови, а також те, що господарства не досить послідовно дотримувались агробіологічних і технічних заходів, необхідних для забезпечення стійких урожаїв.

Цікаво поглянути на зміни в рівні продуктивності праці в сільському господарстві по колгоспах і радгоспах за роки семирічки на прикладі провідних галузей — рослинництва і тваринництва. У колгоспах в середньому за 6 років семирічки в розрахунку на один людино-день було вироблено продукції рослинництва на 6 крб. 88 коп., у радгоспах — на 6 крб. 19 коп., продукції тваринництва відповідно — на 3 крб. 53 коп. і на 5 крб. 63 коп. Хоча в кількісному відношенні у радгоспах припадає більше виробленої продукції на один людино-день, ніж у колгоспах, але в останніх продуктивність праці зростала швидше у порівнянні з радгоспами. Так, продуктивність праці у тваринництві колгоспів за роки семирічки на кінець 1965 р. зросла на 24,1%, у радгоспах — на 21,1%. У рослинництві за цей же період продуктивність праці зросла у радгос-

Показники виробництва

в порівнянних

Категорії господарств	Виробництво продукції с/г в розрахунку на одного середньорічного працівника в крб.						
	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Радгоспи	1565	1756	1712	1753	1413	1940	2071
Колгоспи	1176	1288	1445	1344	1093	1597	1520
Колгоспи і радгоспи	1242	1373	1496	1417	1157	1689	1663
Зміни в % до рівня попереднього року у всіх категоріях господарств							

пах — на 27,6%, у колгоспах — на 22,4%. Як видно з цих прикладів, за роки семирічки колгоспи за темпами зросту продуктивності праці у рослинництві наблизились до рівня радгоспів. Наведемо зведену таблицю прямих затрат праці на виробництво одного центнера основної продукції тваринництва і рослинництва у колгоспах і радгоспах Харківської області за роки семирічки, які підтверджують, що в цей період ріст продуктивності праці у колгоспному виробництві наближався або навіть випереджав по деяких окремих показниках рівень радгоспів (див. табл. 3).

Табл. 3 свідчить, що виробництво одного центнера основної продукції тваринництва і рослинництва в радгоспах обходиться дешевше, ніж у колгоспах, але в колгоспах області за цей період, за винятком несприятливих у метеорологічному відношенні років, спостерігалася тенденція до більш інтенсивного зниження затрат на виробництво різної продукції. Так, на кінець 1965 р. у порівнянні з 1959 р. затрати праці на виробництво одного центнера продукції у колгоспах знизилися по молоку — на 10%, у радгоспах — на 4%, по приросту великої рогатої худоби в колгоспах на 21%, а в радгоспах затрати за цей період навіть збільшилися на два з лишком проценти. На приріст одного центнера свиней у колгоспах затрати зменшилися на 38%, а в радгоспах — на 33%. Приблизно однаковими темпами у колгоспах і радгоспах знижувалися затрати на виробництво одного центнера зерна.

Зростанню продуктивності праці в сільському господарстві значною мірою сприяє різке розширення мережі електростанцій. Ще В. І. Ленін, вказуючи на важливе значення електрифікації сільськогосподарського виробництва, де можливості для застосування електроенергії безмежні, писав, що «електрична енергія дешевша від парової сили, вона відзначається більшою подільністю, її значно легше передавати на дуже великі віддалі, хід машин при цьому правильніший і спокійніший, тим-то вона значно зручніше застосовується і до молотби, і до оранки, і до доїння, і до різання корму худобі та ін.»¹. Без широкої електрифікації неможлива інтенсифікація сільськогосподарського виробництва.

За роки семирічки досягнуто деяких успіхів у дальшій електрифікації колгоспів і радгоспів. Так, якщо на початку семирічки електроенергією користувалося 78,1%, то на початок 1966 р. всі 516 колгоспів області споживали свою або державну електроенергію, питома вага якої з кожним роком зростає. Всі 118 радгоспів також користувалися електроенергією.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 5, стор. 121.

сільського господарства області

Таблиця 2

Виробництво продукції с/г в розрахунку на один людино-день в крб.

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
5,35	6,12	6,0	6,13	4,99	7,02	7,39
4,43	4,93	5,44	5,04	4,27	6,25	6,14
4,60	5,17	5,56	5,27	4,42	6,47	6,50
	112,4	107,5	94,8	83,9	141,4	100,5

Споживання електроенергії в сільському господарстві області йшло перш за все на виробничі потреби і зросло за семирічку більш, ніж у 2,5 раза. Якщо в 1958 р. було спожито 41,2 млн. *квт.-год.* електроенер-

Таблиця 3

Прямі затрати праці на виробництво 1 цн продукції тваринництва і рослинництва у колгоспах і радгоспах області за роки семирічки (в людино-днях)

Категорії господарств		Роки							В середньому за 6 років, 1959—1964
		1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	
Радгоспи	Зерно . . .	0,31	0,28	0,24	0,25	0,33	0,20	0,2	0,27
	Овочі відкритого ґрунту . .	1,51	1,08	1,74	1,13	1,19	1,01	0,98	0,68
	Молоко . . .	1,62	1,81	1,61	1,76	2,06	1,85	1,55	1,7
	Приріст ВРХ . . .	8,30	8,25	8 14	8,25	10,54	8,49	8,44	8,60
Колгоспи	Приріст свиней	6,92	6,36	6,08	5,69	10,15	5,39	4,61	6,7
	Молоко	2,60	2,75	2,70	2,80	3,27	2,87	2,34	2,83
	Приріст ВРХ . . .	15,50	14,50	15,00	16,68	18,99	13,59	12,23	15,71
	Приріст свиней . . .	14,58	15,90	13,40	13,46	18,66	13,38	9,08	14,80
	Зерно	0,67	0,67	0,40	0,57	0,74	0,37	0,41	0,58
	Овочі відкритого ґрунту . .	2,34	2,18	2,80	2,20	2,34	2,26	2,26	2,35

гії, то в 1965 р. — 106,1 млн. *квт.-год.*, в тому числі на виробничі потреби близько 66 млн *квт.-год.* Зросла питома вага колгоспів, які споживають електроенергії більше 100 тис. *квт.-год.*, з 34,7 до 63%, а у Валківському, Чугуївському і Золочівському районах кількість таких колгоспів збільшилася з 75 до 96%. Характерно, що в останні роки семирічки ріст споживання електроенергії в сільському господарстві відбувається головним чином за рахунок державних електростанцій. Так, у 1965 р. колгоспи і радгоспи одержали від держави 75,9% спожитої електроенергії проти 70,1% в 1964 році. В той же час виробництво власної електроенергії у згаданих господарствах скоротилося на 3,7 млн. *квт.-годин.*

Значна кількість електроенергії використовувалась у такій трудомісткій галузі сільського господарства, як тваринництво. Про це свідчать такі дані. У 1965 р. колгоспи і радгоспи області мали 26,5 тис. електромоторів, з них використовувалось у тваринництві 11,8 тис., у рослин-

¹ Таблиця складена за даними Харківського облстатуправління за роки семирічки.

ництві — 4,9 тис. і в майстернях та підсобних підприємствах — 9,9 тис. Звідси видно, що в тваринництві використовувалось 44,3% всіх наявних у сільському господарстві електромоторів, а в рослинництві лише 18,3%, або в 2,5 раза менше. І все ж, незважаючи на значну кількість моторів, використовуваних у тваринництві, не всі виробничі операції в однаковій мірі тут механізовані і електрифіковані. Дещо краще механізація і електрифікація застосовується у водопостачанні тваринницьких приміщень та доїння корів. Тільки за 1965 р. кількість колгоспів, що механізували подачу води на ферми, зросла з 395 до 439, а таких, що застосовують електродоїння, — з 101 до 157. В цілому ж рівень механізації та електрифікації виробничих процесів у тваринництві, особливо в колгоспах, залишається ще низьким. Найбільш це стосується таких трудомістких процесів, як приготування кормів та вичищення гною з приміщень.

На початок 1965 р. на фермах великої рогатої худоби та свинарських фермах колгоспів було механізовано водопостачання на 80 з лишком процентів, роздача кормів — не більше, як на 8—15% і вичищення гною — на 12—16%. Отже, колгоспи мають багато зробити для широкого впровадження електрифікації та механізації виробничих процесів у тваринництві, особливо таких трудомістких, як приготування та роздача кормів і вичищення гною з приміщень. Без таких заходів тваринництво в господарствах області не зможе розвиватися такими темпами, які б задовольняли потреби населення на харчові продукти, а легку та важку промисловість — сировиною.

Якщо в цілому в сільському господарстві області за семирічку споживання електроенергії на виробничі потреби зростало, то навряд чи можна визнати задовільним ріст споживання електроенергії на побутові потреби колгоспників і освітлення приміщень не виробничого призначення. В області ще є значна кількість колгоспів, де будинки колгоспників не мають електричного освітлення. Якщо у Першотравневому, Шевченківському, Чугуївському та ряді інших районів понад 90% колгоспних дворів користуються електроенергією, то в Куп'янському районі цей процент падає до 51,6, у Велико-Бурлуцькому — до 57,2. Ширше використовується електроенергія в побуті трудящих у радгоспах, де цей показник у 2—2,5 раза вищий, ніж у колгоспах.

Для того, щоб електроенергія ширше застосовувалась у всіх виробничих процесах сільського господарства області, треба швидше переходити на використання державної електромережі, що дасть немалий економічний ефект. Підраховано, що в тих колгоспах і радгоспах, де для виробничих цілей використовується електроенергія власних електростанцій, вартість однієї *квт.-год.* обходиться більше 50 коп., а енергія, одержана з державної електромережі, коштує лише 2 коп. за *квт.-год.*

Новим п'ятирічним планом передбачена дальша інтенсифікація сільськогосподарського виробництва, в тому числі і Харківської області. Одним з найважливіших факторів інтенсифікації є суцільна електрифікація всіх виробничих процесів. Могутній гігант індустрії і енергетики — Харків — допоможе сільському господарству області у цій п'ятирічці завершити суцільну електрифікацію всіх основних виробничих процесів і подати електроенергію у всі будинки колгоспників.

Перетворюючи в життя рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, уряд знизив для колгоспів і радгоспів плату за користування державною електроенергією до 1 коп. за *квт.-год.* Це значний стимул для всебічного застосування електроенергії у всіх галузях сільськогосподарського виробництва. Але слід пам'ятати й те, що поряд з широким

застосуванням електроенергії від державної мережі, колгоспам і радгоспам треба докласти максимум зусиль до поліпшення експлуатації власних електростанцій.

За роки семирічки посилення інтенсифікації сільського господарства привело до деякого підвищення врожайності найважливіших сільськогосподарських культур. Середньорічна врожайність зернових по області за семирічку становила 16,5 ц проти 15,2 ц за попереднє п'ятиріччя (1954—1958 рр.). Врожайність за цей період зросла лише на 8,6%.

Деяку роль у збільшенні врожайності зернових культур відіграло застосування значної кількості мінеральних добрив. Якщо під урожай 1959 р. було внесено всіх мінеральних добрив у фізичній вазі 1122,9 тис. ц, то в 1965 р. вже 2591,2 тис. ц або в 2,3 раза більше. Відомо, що рівень і найбільша ефективність хімізації сільського господарства залежить перш за все від кількості внесених добрив на гектар сільськогосподарських угідь. Тому по категоріях господарств Харківської області ефект від кількості внесених мінеральних добрив був неоднаковий. Так, у радгоспах прибавка в урожайності зернових у 1964 р. була вища, ніж у колгоспах на 1,9 ц або приблизно на 9%, цукрових буряків — на 21 ц або на 10,4%, картоплі — на 37%. Це пояснюється тим, що радгоспи вносили в ґрунт мінеральні і органічні добрива своєчасно і за вищими нормами, ніж колгоспи, причому в радгоспах краще поєднується процес внесення добрив з усім комплексом інших агротехнічних заходів.

За семирічку досягнуто успіхів у впровадженні колгоспами і радгоспами сортів посівів, питома вага яких значно зросла. У 1965 р. питома вага сильних сортів пшениці становила 65,1% проти 0,9% в 1958 році. У 1965 р. валовий збір зернових по області становив 1398,7 тис. т. Хоча це дещо й вище від середньорічного рівня, розрахованого на семирічку, але на 17,6% нижче рівня 1958 року.

За роки семирічки відбулися значні зміни в структурі посівних площ у країні, в тому числі в Харківській області. Внаслідок вольових, необґрунтованих рішень і вказівок знизилась питома вага озимих культур, зокрема, озимої пшениці, яка в умовах Харківської області є найціннішою культурою. Скоротились площі під круп'яними культурами, особливо під гречкою. За цей же час, особливо за останні 2—3 роки, розширилися площі під технічними культурами і в першу чергу під цукровими буряками, що свідчить про посилення інтенсифікації землеробства.

Сільське господарство області досягло певних успіхів у розвитку тваринництва. За останні роки на нову технічну основу переведено багато виробничих процесів у тваринництві. До 1965 р. більше трьох чвертей поголів'я корів обслуговувалось доїльними апаратами, а в 39 господарствах на фермах великої рогатої худоби, свинарських та птахарських фермах здійснювалась комплексна механізація. Широке впровадження системи заохочувальної оплати праці, яка ґрунтується на принципах матеріальної заінтересованості кожного тваринника, привело в 1965 р. у порівнянні з 1959 р. до значного збільшення поголів'я великої рогатої худоби, свиней і птиці. Поголів'я великої рогатої худоби збільшилось за цей час на 423,1 тис. голів або на 68,4%, в тому числі корів на 111,7 тис. голів або на 49,1%, свиней — на 172,4 тис. голів або на 23,9%. Кількість птиці в колгоспах і радгоспах зросла на 63,7 тис. голів. Дещо зменшилось лише поголів'я овець. Це пояснюється тим, що в окремих господарствах не було створено нормальних умов годівлі і утримання овець, не було постійного складу досвідчених чабанів. Все це й призвело до скорочення поголів'я овець на 18,7%.

Ефективним показником інтенсивного зростання поголів'я великої рогатої худоби і свиней є їх кількість відповідно на 100 га сільськогос-

подарських угідь і на 100 га ріллі. В цілому область досягла добрих показників (див. табл. 4).

Таблиця 4

Кількість великої рогатої худоби у радгоспах і колгоспах області на 100 га с/г угідь та свиней на 100 га ріллі

	На 1/І 1959 р.	На 1/І 1966 р.	В %
Велика рогата худоба .	27,1	46,0	169,7
В тому числі корови .	10,0	15,0	150,0
свині .	38,9	48,7	125,2

Як видно з табл. 4, кількість великої рогатої худоби на 100 га сільськогосподарських угідь збільшилась на 18,9 голови або на 69,7%, в тому числі корів — на 5 голів або на 50%. Збільшилася кількість свиней на 9,8 голови або на 25,2% на 100 га ріллі.

Підвищився середньорічний удій однієї корови, і в 1965 р. по області він становив 1989 кг, перевищивши середньорічний рівень, розрахований на семирічку, на 8,3%. Незважаючи на деяке поліпшення продуктивності тваринництва, середньорічний удій корів за семирічку був нижче рівня 1958 р. на 150—200 кг. Ріст поголів'я, поліпшення її породності привели до значного збільшення виробництва всіх видів продукції тваринництва. Так, якщо в 1959 р. було вироблено м'яса (жива вага) 77,7 тис. т., а молока 469,9 тис. т., то в 1965 р. м'яса — 105,6 тис. т., або на 35,9% більше і молока 647,3 тис. т., або на 37,8% більше. В цілому виробництво всіх видів продукції тваринництва в 1965 р., значно перевищило рівень 1958 р., що свідчить про посилення інтенсифікації цієї важливої галузі сільськогосподарського виробництва.

Деяко по-іншому було з худобою, що перебувала в особистій власності колгоспників, робітників та службовців.

Внаслідок невиправданих життєвих заходів по продажу корів колгоспниками, робітниками та службовцями колгоспам і радгоспам та необґрунтованих обмежень утримання худоби у особистій власності населення за перші 4—5 років семирічки кількість поголів'я худоби цієї категорії значно скоротилась. Якщо на початку семирічки населення області мало у особистій власності близько 168 тис. корів, то на 1 січня 1966 р. ця кількість зменшилась на 52 тис. голів або на 32%. Це, безумовно, не могло не позначитись на товарному виході продуктів тваринництва безпосередньо для задоволення потреб трудящих. Становище круто змінилось, коли Указом Президії Верховної Ради СРСР від 4 листопада 1964 р. згадані обмеження було скасовано. В результаті на кінець семирічки до 1 січня 1966 р. кількість великої рогатої худоби у населення зросла на 23 тис. голів і свиней на 48,7 тис. голів.

Для того, щоб виробництво продуктів тваринництва щороку зростало такими темпами, які б задовольняли потреби колгоспів і радгоспів і зростаючі потреби трудящих, треба, щоб господарство велося з урахуванням економічних і природних умов. На наш погляд, господарства, радгосп чи колгосп, не повинні намагатися виробляти тваринницьку продукцію багатьох видів. Слід будувати великі спеціалізовані тваринницькі ферми, розводити не більше двох-трьох видів худоби, які економічно найбільш виправдують себе. Треба боротися не тільки за кількісне збільшення поголів'я худоби, але передусім за якість, за його продуктивність. В. І. Ленін вказував, що «поряд з питанням про кількість худоби не менш, а іноді навіть більш важливе значення має питання про її якість»¹.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 15, стор. 88—89.

У роки семирічки в сільському господарстві Харківської області провадилась наполеглива робота щодо якісних змін усіх видів тварин для значного поліпшення їх породності. У цьому відношенні багато зроблено радгоспами, які вирощували породисту худобу і передавали її колгоспам. На кінець семирічки радгоспи області в своїх господарствах мали понад 98% породних тварин (великої рогатої худоби і овець). Це, зрозуміло, не могло не позначатись на зростанні продуктивності худоби. Рівень інтенсифікації тваринництва в області за роки семирічки помітно зріс.

Такі стислі підсумки інтенсифікації сільськогосподарського виробництва Харківської області за роки семирічки (1959—1965 рр.).

Сільське господарство області вступило в другий рік нової п'ятирічки, яка є дальшим кроком у розвитку всіх галузей сільськогосподарського виробництва. Буде створена міцна матеріально-технічна база колгоспів і радгоспів. На капітальне будівництво у всіх категоріях господарств області буде витрачено понад 700 млн. крб. Для великої рогатої худоби та свиней передбачено збудувати близько 400 приміщень місткістю понад 1 млн. голів, і понад 230 приміщень для овець і птиці.

У цій п'ятирічці багато уваги буде приділено поліпшенню культурно-побутового обслуговування сільського населення області. Планом передбачається будівництво 270 їдалень, 526 бань, 277 клубів, понад 600 дитячих садків та ясел і 114 шкіл. Широко розгорнеться індивідуальне житлове будівництво: буде споруджено близько 28 тис. житлових будинків. Ще більш зросте матеріальний і культурний рівень працівників сільськогосподарського виробництва.

Працівники сільського господарства області, як і всі трудящі нашої країни, ювілейний 50-й рік Великої Жовтневої соціалістичної революції відзначають новими трудовими перемогами.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ КОЛГОСПНОЇ ВЛАСНОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Ю. І. Терехов, І. Я. Ткаченко

Радянські економісти приділяють велику увагу проблемі розвитку колгоспної власності. Тільки за останнє десятиріччя з'явилося багато книг, брошур і статей, у яких досліджуються різні аспекти кооперативної форми сільськогосподарського виробництва при соціалізмі, аналізуються суть і можливості дальшого розвитку колгоспної власності при переході нашого суспільства до комунізму. Багато теоретичних висновків дістали повне підтвердження практики колгоспного будівництва. Разом з тим не всі ще питання глибоко розроблені, а розв'язання деяких з них не позбавлено схематизму і спрощенства. Іноді в літературі зустрічаються скороспілі та надумані пропозиції про шляхи та строки переходу до єдиної комуністичної власності на засоби виробництва.

Програма КПРС по-науковому висвітлює шляхи створення матеріально-технічної бази комунізму і формування комуністичних суспільних відносин. Виходячи з цього, треба далі розробляти теоретичні та практичні питання розвитку кооперативного виробництва і колгоспної власності.

Досвід соціально-економічних перетворень у сільському господарстві Радянського Союзу уважно вивчається і творчо використовується країнами світової системи соціалізму, а також викликає величезний інтерес у народів, що звільнилися від імперіалістичного панування і відкидають капіталістичний шлях розвитку.

Практика будівництва соціалізму і комунізму в СРСР переконливо свідчить, що колгоспна форма власності не вичерпала себе і колгоспи мають всі можливості для швидкого піднесення сільськогосподарського виробництва. Саме тому XXIII з'їзд КПРС, розробляючи програму розвитку сільського господарства, підкреслив, що для виконання завдань зростання виробництва сільськогосподарської продукції треба далі розвивати і зміцнювати як колгоспну, так і радгоспну форми організації суспільного господарства.

У монографії В. К. Логвиненка¹ з позицій марксистсько-ленінської теорії на основі вивчення практики комуністичного будівництва розглядаються найважливіші питання власності як економічної категорії, аналізується виникнення колгоспної власності і висвітлюються шляхи дальшого її розвитку при переході до комунізму.

У книзі охоплено широке коло складних, не досить розроблених питань, зібрано і систематизовано великий фактичний матеріал. Заслугує на увагу також і те, що автор не ухилився від дискусійних питань. Дуже цінно, що В. К. Логвиненко, полемізуючи з іншими авторами, прагне обґрунтувати свою позицію з спірних проблем, дає читачеві повне

¹ В. К. Логвиненко. Колхозная собственность и вопросы ее развития при переходе к коммунизму. Изд-во Киевск. ун-та, 1966, стор. 226.

зведення думок і поглядів, що стосуються теми дослідження, та по-новому висвітлює ряд питань цієї проблеми.

У першому розділі роботи переважно розглядаються методологічні питання власності, наводиться аналіз цієї важливої економічної категорії в різних аспектах. Автор підкреслює, що в широкому значенні під власністю розуміється та суспільна форма, всередині якої і через яку здійснюється виробництво матеріальних благ. У такому плані власність виступає як сукупність виробничих відносин. Коли ж йдеться про власність у вузькому розумінні, тобто власність на засоби виробництва, то мається на увазі основне виробниче відношення. У розділі багато уваги приділено аналізу економічних понять користування, володіння і розпорядження, через які розкривається зміст відносин власності.

Далі автор зазначає, що власність може існувати лише в конкретно-історичній формі, яка відповідає певній суспільно-економічній формації. Форми власності змінюються залежно від рівня продуктивних сил, визначаючи тим самим наявність різних типів суспільних відносин.

Заслуговує на увагу аналіз поглядів на питання про основні і вихідні виробничі відносини соціалізму. Одні економісти такими відносинами вважають відносини власності на засоби виробництва, другі — відносини економічної рівності, треті — відносини товариського співробітництва і соціалістичної взаємодопомоги об'єднаних виробників, а деякі за вихідні відносини беруть планомірність і т. д. Розглянувши наявні в літературі точки зору з цього питання, В. К. Логвиненко прийшов до висновку, що основними і разом з тим вихідними виробничими відносинами соціалізму є відносини власності на засоби виробництва. Як фундамент, внутрішня основа всієї системи виробничих відносин, власність на засоби виробництва є найважливішою і самостійною економічною категорією. Було б неправомірним ототожнювати її з усією системою виробничих відносин.

Другий розділ монографії присвячено виникненню кооперативно-колгоспної власності, політико-економічному аналізу її суті, з'ясуванню місця і ролі особистої власності в колгоспному секторі народного господарства.

Автор, на нашу думку, правильно підкреслює, що виникнення двох основних форм соціалістичної власності обумовлене двома факторами: *політичним* — різним ставленням диктатури пролетаріату до капіталістичної і трудової приватної власності; *економічним* — рівнем розвитку виробничих сил. Високий рівень усупільнення у великій промисловості зумовлює можливість і необхідність перетворення засобів виробництва у загальнонародну власність, а наявність розпорошеного дрібного індивідуального виробництва спричиняє необхідність появи кооперативної форми власності. Остання утворюється на основі дрібної приватної власності селян, ремісників і кустарів. До того ж кооперативна форма соціалістичної власності без загальнонародної взагалі неможлива.

Указавши, що перехід до соціалізму є справжнім початком історії розвитку суспільства, В. К. Логвиненко з'ясовує суть соціалістичної власності, яка являє собою таку соціальну форму привласнення, при якій засобами виробництва і продуктами праці користується, володіє і розпоряджається все суспільство та підпорядковані йому окремі колективи. Вона створюється, примножується і зміцнюється на основі планомірно організованої в масштабі всього суспільства праці вільних від експлуатації людей. Справжня мета соціалістичного виробництва — це систематичне підвищення матеріального і культурного рівня життя трудящих.

Розвінчуючи вигадки буржуазних економістів і соціологів про те, що ліквідація приватної власності, мовляв, позбавляє суспільство стиму-

лів економічного розвитку, відбиває у людей прагнення до праці і т. п., автор аргументовано, із залученням великого фактичного матеріалу показує, що соціалістична власність створює всі умови і можливості для неухильного зростання суспільного виробництва, підвищення його ефективності, забезпечує заінтересованість виробників у результатах своєї праці, зростання її продуктивності. У монографії простежено процес становлення державної і кооперативно-колгоспної власності в СРСР. У нашій країні весь народ є власником державних засобів виробництва. Тому колгоспне селянство, так само як робітники і службовці державних підприємств, виступає співучасником у привласненні загальнонародного достатку і вкладає свою працю у його примноження.

Цікавою є спроба автора розкрити, як економічно реалізується участь селянства у привласненні загальнонародного добра. Проте, це дуже важливе питання у книзі, на жаль, недостатньо розвинуте, а тільки висунуте в порядку постановки.

Ідеологи буржуазії, реформісти, ревізіоністи намагаються наділити економіку соціалізму рисами капіталізму, а останньому надати рис соціалізму. В рецензованій роботі ця концепція зазнала наукової критики. Показана класова суть і необґрунтованість поглядів, що трактують державну соціалістичну власність як різновид власності державно-капіталістичної.

Аналізуючи різні сторони колгоспної власності, В. К. Логвиненко зауважує, що вона є власністю окремих артілей та кооперативних об'єднань. Таке формулювання повніше враховує соціалістичну природу кооперативної власності, а також те, що тепер швидко розвивається власність різних міжколгоспних об'єднань.

Величезні зміни, які відбулися за роки соціалістичного будівництва в колгоспній власності, дають підставу стверджувати, що у даний час було б неправомірним говорити про груповий характер цієї власності. Розглядаючи різні точки зору з цього питання, автор приходить до висновку, що колгоспна форма власності має двоєдиний зміст: у ній поєднуються елементи як загальнонародної, так і групової власності, причому тепер двоєдиний зміст власності виступає здебільшого у формі групової власності.

Завдяки провідній ролі загальнонародної власності кожне кооперативне підприємство входить до єдиної системи планомерно організованого виробництва. Кооперативно-колгоспна власність на засоби виробництва становить основне виробниче відношення колгоспного ладу. Разом з тим вона функціонує у поєднанні з панівною загальнонародною власністю, виникає і розвивається на її основі. У зв'язку з цим автор цілком слушно зауважує, що кооперативна власність не має самостійного характеру і не може виступати як виключна форма соціалістичної власності. Однак це зовсім не применшує її значення в системі виробничих відносин соціалізму і народному господарстві країни. Так, на кооперативно-колгоспних підприємствах СРСР в 1964 р. було вироблено не менше 70% вартості всієї сільськогосподарської продукції, в тому числі в УРСР — 80%. Колгоспна власність служить інтересам всього народу, боротьбі за побудову комунізму.

У монографії висвітлюються також питання про загальні риси та відмінності між двома формами соціалістичної власності. Підкреслюючи їх соціальну однотипність, автор правильно застерігає, що висунення на перший план різниці між цими формами власності, а не того, що їх об'єднує і споріднює, призводить, по суті, до недооцінки колгоспної власності. Таке протиставлення безпідставне з теоретичного погляду, завдає значної шкоди практиці господарського будівництва. Одночасно

не можна забувати і про відмінність між ними, причому основним тут є різний рівень усупільнення виробництва, обумовлений неоднаковим ступенем розвитку продуктивних сил в державному і колгоспному секторах виробництва.

В окремії главі розглядаються економічні основи особистого підсобного господарства колгоспників. При цьому розмежування особистої власності колгоспників на предмети споживання і особисту власність колгоспного двору, об'єктами якої є засоби виробництва, дозволило авторіві глибоко обгрунтувати об'єктивну необхідність останньої. Поеднання в артїлі суспільного і особистого підсобного господарства зумовлене не характером кооперативної власності, а особливостями виникнення і розвитку колгоспної форми виробництва. Недостатній рівень розвитку суспільного господарства колгоспів — ось головна причина, що викликала необхідність особистого підсобного господарства колгоспників, яке відіграє значну роль і на даному етапі. І тільки з дальшим широким розвитком суспільного господарства колгоспів і задоволенням потреб колгоспників за рахунок ресурсів цього господарства особисте підсобне господарство економічно живе себе.

У третьому розділі аналізуються найважливіші шляхи підвищення рівня усупільнення колгоспної власності. Відзначаючи історично минутий характер двох форм соціалістичної власності, автор підкреслює, що перехід до комунізму передбачає створення єдиної комуністичної власності на засоби виробництва. Головною передумовою такого переходу є побудова матеріально-технічної бази комунізму.

Висвітлюючи історичний шлях колгоспно-кооперативної власності від виникнення її і до нашого часу, В. К. Логвиненко на великому фактичному матеріалі розглядає кооперативні форми виробництва, які існували ще на перших етапах соціалістичного будівництва. Тут же показано, що ігнорування об'єктивних економічних законів керівництвом Компартії Китаю, авантюризм і суб'єктивізм у політиці призвели до важкого становища в сільському господарстві країни, до величезних труднощів з постачанням населення продуктами продовольства, а промисловості — сировиною.

В умовах соціалізму найкращою формою колгоспного будівництва є сільськогосподарська артіль, яка безперервно розвивається і удосконалюється. З глибоким знанням справи автор показує помилковість поглядів, що мали місце в літературі, згідно з якими сільськогосподарська артіль на певному етапі свого розвитку переросте в комуну, як вищу форму колгоспного руху.

У цьому ж розділі наведено критичний аналіз та оцінку різних поглядів на перспективи розвитку колгоспної власності і переростання її у власність загальнонародну. Як відомо, ще в недалекому минулому колгоспна власність недооцінювалась, причому стверджувалось, що вона гальмує розвиток продуктивних сил сільського господарства, пропагувались ідеї подолання колгоспної власності адміністративним шляхом.

Автор рецензованої роботи підкреслює, що Комуністична партія відкинула геть помилкові погляди, догматичні настанови і надумані схеми з питань переходу до єдиної комуністичної власності. У рішеннях КПРС по-науковому розроблено проблеми розвитку форм соціалістичної власності, обгрунтовано конкретні шляхи переростання колгоспної власності у загальнонародну.

Економічна суть розвитку колгоспної власності при переході до комунізму виявляється в процесі дальшого підвищення рівня усупільнення колгоспного виробництва. Проте цей процес є виразом не тільки розвитку продуктивних сил, а одночасно і соціально-економічних відносин.

У роботі розглянуто основні економічні форми підвищення рівня усупільнення колгоспного виробництва: концентрація, центрація і спеціалізація виробництва. Читач знайде в книзі цікаві фактичні дані, що характеризують зростання концентрації і центрації в колгоспах УРСР, їх вплив на економіку колгоспів, а також фактори, які визначають оптимальні розміри сільськогосподарських підприємств. Автор висуває цілий ряд важливих теоретичних положень і практичних рекомендацій по раціональній спеціалізації виробництва в колгоспах УРСР.

У книзі ґрунтовно показані шляхи та економічні підйоми, за допомогою яких держава впливає на підвищення рівня усупільнення колгоспного виробництва: зміцнення економічних зв'язків між колгоспами і державою, посилення ролі промисловості в зміцненні колгоспної матеріально-технічної бази, розширення обміну між промисловістю і сільським господарством, удосконалення планового керівництва господарством і т. д.

Підбиваючи підсумки дослідження, В. К. Логвиненко вказує, що зрушення в структурі виробничих відносин на селі здійснюється в трьох взаємозв'язаних напрямках: по-перше, підвищується рівень усупільнення в самих колгоспах, бо відбувається процес все ширшого охоплення суспільним господарством галузей виробництва, а також засобів виробництва і праці; по-друге, рівень усупільнення проходить через розвиток міжколгоспних виробничих зв'язків, в наслідок яких утворюється міжколгоспна власність; по-третє, виникає змішана державно-колгоспна власність.

У роботі зазначається, що у десятиріччі 1971—1980 рр. буде завершено процес злиття двох форм соціалістичної власності в єдину загальнонародну власність. І тільки після цього будуть створені зрілі відносини комуністичної власності. Слід відзначити, що з цієї надто складної проблеми не всі твердження автора повною мірою обґрунтовані.

Монографія В. К. Логвиненка, крім названих, має інші недоліки. Так, автор не досить глибоко аналізує необхідний і додатковий продукт у колгоспах, а через це слабо висвітлює питання про гарантовану оплату праці колгоспників.

Незважаючи на застереження, зроблене автором у передмові до книги, ми вважаємо, що питанням міжколгоспної кооперації та міжколгоспної власності треба було б приділити більше уваги.

У роботі є повтори (глава 3, розділ II, глава 6, розділ III); невдалі вирази (стор. 89, 128, 217); у таблиці 6 (стор. 129) йдеться про коефіцієнт переваги промисловості, насправді ж — це коефіцієнт співвідношення темпів приросту промисловості і сільського господарства.

В цілому рецензована книга В. К. Логвиненка — серйозне політико-економічне дослідження і, безсумнівно, заслуговує позитивної оцінки. До досліджуваної теми автор підійшов творчо, зробив ряд важливих теоретичних висновків і узагальнень. Всі, хто займається проблемами аграрної теорії, знайдуть в книзі багато цікавого і корисного.